

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

2. The Collection of the Middle Length Discourses -
Subcommentaries (2. Majjhima Nikāya - Tīkā)

2. Subcommentary on the Middle Fifty Discourses
(2. Majjhimapaṇṇāsa-tīkā)

1. The Chapter on Householders (1. Gahapativaggo)



PaliVerse

2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries

2. Subcommentary on the Middle Fifty Discourses

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Majjhimapapañṇāsaṭṭikā

1. Gahapativaggo

1. Kandarakasuttapañṇanā

1. Ārāmapokkharāṇīdīsūti ārāmapokkharāṇīuyyānacetiyaṭṭhānādīsu. Ussannāti bahulā. Asokakaṇikāarakoviḷārakumbhīrājarukkhehi sammissatāya taṃ campakavanaṃ nīlādipañcavaṇṇakusumapaṭimaṇḍitanti daṭṭhabbaṃ, na campakarukkhaṇaṃyeva nīlādipañcavaṇṇakusumatāyāti vadanti. Bhagavā kusumagandhasugandhe campakavane viharatīti iminā na māpanakāle eva tasmiṃ nagare campakarukkhaṃ ussannā, atha kho aparabhāgepiṭi dasseti. “Pañcasatamattehi aḍḍhateḷasehī”ti evaṃ adassitaparicchena. Hatthino cāreti sikkhāpetīti hatthācariyo hatthīnaṃ sikkhāpako, tassa puttoti āha “hatthācariyassa putto”ti. Tadā bhagavā tesam pasādajananatthaṃ attano buddhānubhāvaṃ aniguhitvāva nisinnoti dassento “chabbaṇṇānaṃ ghanabuddharasmīna”ntiādimāha. Bhagavato ceva gāravenāti bhagavato garubhāvena, bhagavati gāravenāti vā pāṭho.

Niccaṃ na hotīti abhiñhaṃ na hoti, kadācideva hotīti attho. Abhiñhaniccatā hi idha adhippetā, na kūṭaṭṭhaniccatā. Loke kiñci vimhayāvahaṃ disvā hatthavikārampi karonti, aṅguḷiṃ vā phoṭayanti, taṃ sandhāya vuttaṃ “accharaṃ paharituṃ yutta”nti. Abhūtapubbaṃ bhūtanti ayaṃ niruttinayo yebhuyyena upādāya ruḷhīvasena vuttoti veditabbo. Tathā hi pāḷiyaṃ “yepi te, bho gotama, ahesuṃ atītamaddhāna”ntiādi vuttaṃ, kiñci akattabbampi kariyamānaṃ dukkarabhāvena vimhayāvahaṃ hoti, tathā kiñci kattabbam, purimaṃ garahacchariyaṃ, pacchimam pasamsacchariyaṃ, tadubhayaṃ suttapadaso dassetuṃ “tathā”tiādi vuttaṃ.

Sammā paṭipāditoti sammāpaṭipadāyaṃ ṭhapito. Esā paṭipadā paramāti etaparamaṃ, bhāvanapuṃsakaniddeso yaṃ yathā “visamaṃ candimasūriyā parivattanti”ti. Ayañhettha attho - bhagavā bhikkhusaṅgho paṭipadāya tumhehi paṭipādito, atītepi kāle buddhā etaparamaṃyeva bhikkhusaṅghaṃ sammā paṭipādesuṃ, anāgatepi kāle etaparamaṃyeva bhikkhusaṅghaṃ sammā paṭipādessantīti paribbājako nayaggāhena diṭṭhena adiṭṭhaṃ anuminanto sabbesampi buddhānaṃ sāsane saṅhasuppaṭipattiṃ majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya samasamaṃ katvā dasseti, evaṃ dassento ca tesam sudhammatañca tathā dasseti evāti veditabbo, buddhasubuddhatā pana nesam sarūpeneva dassitāti. Na ito bhiyyoti iminā pāḷiyaṃ

etaparamaṃyevāti avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti sīlapadaṭṭhānattā samādhissa, samādhipadaṭṭhānattā ca paññāya sīlepi ca abhisamācārikapubbakattā ādibrahmacariyakassa vuttaṃ “ābhisamācārikavattaṃ ādiṃ katvā”ti.

2. Pucchānusandhiādīsu anantogadhattā “pāṭiekkō anusandhī”ti vatvā tamevatthaṃ pākāṭaṃ kātuṃ “bhagavā kirā”tiādi vuttaṃ. Upasantakāraṇanti upasantabhāvakāraṇaṃ. Tañhi ariyānaṃyeva visayo, tatthāpi ca buddhānaṃ eva anavasesato visayoti imamatthaṃ byatirekato anvayato ca dassetuṃ na hi tvantiādi vuttaṃ. Tattha ñātathacariyā kākajātakādivasena veditabbā, lokatthacariyā taṃtaṃpāramipūraṇavasena, buddhatthacariyā mahābodhiyātakādivasena. Acchariyaṃ bho gotamātiādinā kandarakena kataṃ pasādapavedanaṃ dasseti.

Yepi tetiādinā tena vuttamatthaṃ paccaṇubhāsantena bhagavatā sampaṭicchitanti caritattā āha - “santi hi kandarakāti ayampi pāṭiekkō anusandhī”ti. Yo hi kandarakena bhikkhusaṅghassa upasantabhāvo kittito, taṃ vibhajitvā dassentopi tena apucchitoyeva attano ajjhāsayena bhagavā “santi hī”tiādinā desanaṃ ārabhi. Tenāha “bhagavato kira etadahosī” tiādi. Kappetvāti aññathā santameva attānaṃ aññathā vidhāya. Pakappetvāti sanidassanavasena gahetvā. Tenāha “kuhakabhāvenā”tiādi. Paṭipadaṃ pūrayamānāti kāmaṃ avisesena sekkhā vuccanti, te pana adhigatamaggavasena “pūrayamānā”ti na vattabbā kiccassa niṭṭhitattā. Maggo hi ekacittakkhaṇikoti āha “uparimaggassa vipassanāya upasantā”ti. Ito muttāti maggenāgatūpasamato muttā. Kalyāṇaputhujjane sandhāya vadati. Tenāha “catūhi satipaṭṭhānehi upasantā”ti.

Satatasīlāti avicchinnaṣīlā. Sātisayo hi etesaṃ sīlassa akhaṇḍādibhāvo. Suparisuddhasīlatāvasena santatā vutti etesanti santatavuttinoti āha “tasseva vevacana”nti. Evaṃ sīlavuttivasena “santatavuttino”ti padassa atthaṃ vatvā idāni jīvitavuttivasena dassento “santatajīvikāvāti attho”ti āha. Sāsanassa jīvitavutti sīlasannissitā evāti āha “tasmi”ntiādi.

Nipayati visoseti rāgādisaṃkilesaṃ, tato vā attānaṃ nipātīti nipako, paññavā. Tenāha “paññavanto”ti. Paññāya ṭhatvā jīvikākappaṇaṃ nāma buddhapaṭikuṭṭhamicchājīvaṃ pahāya sammājīvena jīvananti taṃ dassento “yathā ekacco”tiādimāha. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ visuddhimagge taṃsaṃvaṇṇanāyañca vuttanayeneva veditabbaṃ. Rathavinītaṭipadādayo tesu tesu suttesu vuttanayena veditabbā. Ito aññattha mahāgopālakasuttādīsu lokuttarasatipaṭṭhānā kathitāti āha - “idha pana lokiya lokuttaramissakā satipaṭṭhānā kathitā”ti, satipaṭṭhānasuttepi vomissakāva kathitāti. Ettakenāti ettakāya desanāya.

3. Kārahābhāvanti paṭipattiyaṃ paṭipajjanakabhāvaṃ. Mayampi nāma gihī bahukiccā samānā kālena kālaṃ satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā viharāma, kimaṅgaṃ pana vivekavāsinoti attano kārahābhāvaṃ pavedento evaṃ bhikkhusaṅghaṃ ukkhipati. Tenāha “ayañhettha adhippāyo”tiādi. Nānārammaṇesu aparāparaṃ uppajjamānānaṃ rāgādikilesānaṃ ghanajaṭṭhasaṅkhātākārena pavatti kilesagahanena gahanatā, tenāha “anto jaṭṭha bahi jaṭṭha, jaṭṭhāya jaṭṭhā pajā”ti. Manussānaṃ ajjhāsayagahaṇena sāṭṭheyyampīti dassento āha “kasaṭasāṭṭheyyesupi eseṇa nayo”ti. Yathā sappimadhuphāṇitādīsu kacavarabhāvo, so kasaṭoti vuccati, evaṃ santāne aparisuddho saṃkilesabhāvo kasaṭanti āha “aparissuddhaṭṭhena kasaṭatā”ti. Attani asantaḡuṇasambhāvaṃ kerāṭiyaṭṭho. Jānātīti “idaṃ ahitaṃ na sevitaṃ, idaṃ hitaṃ sevitaṃ”nti vicāreti deseti. Vicāraṇatthopi hi hoti jānāti-

saddo yathā “āyasmā jānāti”ti. Sabbāpi...pe... adhippetā “pasupālakā”tiādīsu viya. Idha antara-saddo “vijjantarikāyā”tiādīsu viya khaṇatthoti āha “yattakena khaṇenā”ti. Tenāti hatthinā. Tānīti sāṭṭheyyādīni.

Atthato kāyacittujukatāpaṭipakkhabhūtāva lobhasahagatacittuppadassa pavattiākāravisesāti tāni pavattiākārena dassetum “tatthā”tiādi vuttaṃ. Tattha yassāti pāṇabhūtassa assassa vā hatthino vā. Ṭhassāmīti tattheva sappatibhaye ṭhāne gantvā ṭhassāmīti na hoti. Imassa sāṭṭheyyatāya pākaṭakaraṇaṃ vañcanādhippāyabhāvato. Tathā hi catūsu ṭhānesu “vañcetvā” icceva vuttaṃ, niguhanto pana tattheva gantvā tiṭṭheyya. Esa nayo sesesupī. Paṭimaggam ārohitukāmassāti āgatamaggameva nivattitvā gantukāmassa. Leṇḍavissajjanādīsu kālantarāpekkhābhāvaṃ “tathā”ti iminā upasaṃharati.

Antojātakāti attano dāsiyā kucchimhi jātā. Dhanakkītāti dhaṇaṃ datvā dāsabhāvena gahitā. Karamarānītāti dāsabhāvena karamaraggāhagahitā. Dāsabyanti dāsabhāvaṃ. Pessāti adāsā eva hutvā veyyāvaccakarā. Imaṃ vissajjetvāti imaṃ attano hatthagataṃ vissajjetvā. Imaṃ gaṇhantāti imaṃ tassa hatthagataṃ gaṇhantā. Sammukhato aññathā parammukhakāle kāyavācāsamudācāradassaneneva cittassa nesam aññathā ṭhitabhāvo niddiṭṭhoti veditabbo.

4. Ayampi pāṭiyekko anusandhīti etthāpi anantare vuttanayeneva anusandhiyojanā veditabbā. Tenevāha “ayañhi”tiādi. Catuttho hitapaṭipadaṃ paṭipannoti yojanā. Puggalasīsenā puggalapaṭipattiṃ dassento “puggale pahāyā”ti āha. Paṭipatti hi idha pahātabbā, na puggalā. Yathā assaddhādipuggalaparivajjanena saddhindriyādibhāvanā ijjhanti, evaṃ micchāpaṭipannapuggalaparivajjanena micchāpaṭipadā vajjitabbāti āha - “purime tayo puggale pahāyā”ti. Catutthapuggalassāti imasmim catukke vuttacatutthapuggalassa hitapaṭipattiyamyeva paṭipādemī pavattemīti dassento. Santāti samaṃ vināsaṃ nirodhaṃ pattāti ayamettha atthoti āha “niruddhā santāti vuttā”ti. Puna santāti bhāvanāvasena kilesapariḷāhavigamato santāti ayamettha atthoti āha “nibbutā”ti. Santāti ānetvā yojanā. Santo haveti ettha samabhāvakarena sādhubhāvassa visesapaccayabhūtena paṇḍiccena samannāgatā ariyā “santo”ti vuttāti āha - “santo have...pe... paṇḍitā”ti.

Āhito ahaṃmāno etthāti attā attabhāvo, idha pana yo paro na hoti, so attā, taṃ attānaṃ. Paranti attato aññaṃ. Chātaṃ vuccati taṇhā jighacchāhetutāya. Anto tāpanakilesānanti attano santāne attapariḷāhajananasantappanakilesānaṃ. Cittaṃ ārādhētīti cittaṃ pasādeti, sampahaṃsetīti attho. Yasmā pana tathābhūto cittaṃ sampādentō ajjhāsayaṃ gaṇhanto nāma hoti, tasmā vuttaṃ “cittaṃ sampādetī”tiādi.

5. Dukkhaṃ paṭikkūlaṃ jegucchaṃ etassāti dukkhapaṭikkūlo taṃ dukkhapaṭikkūlaṃ. Visesanavisesitabbatā hi kāmacārā. Aṭṭhakathāyaṃ pana dukkhassa visesitabbataṃ sandhāya bāhiratthasamāsaṃ anādiyitvā “dukkhassa paṭikkūla”nti attho vutto. Yena hi bhāgena purisassa dukkhaṃ paṭikkūlaṃ, tena dukkhassa purisopīti. Tenāha - “paccanīkasaṇṭhita”nti.

6. Catūhi kāraṇehīti dhātukusalatādīhi catūhi kāraṇehi. Kammaṃ karotīti yogakammaṃ karoti. Yasmā sambuddhā paresaṃ maggaphalādhigamāya ussāhajātā, tattha niranteraṃ yuttappayuttā eva honti, te paṭicca tesam antarāyo na hotiyevāti āha “na pana buddhe paṭiccā”ti. Kiriya-parihāniyā desakassa tasseva vā puggalassa tajjapayogābhāvato. “Desakassa vā”ti idaṃ sāvakānaṃ vasena

datṭhabbam. Mahatā atthenāti ettha attha-saddo ānisaṃsapariyāyoti āha “dvīhi ānisaṃsehi”ti. Pasādam paṭilabhati “arahanto”tiādinā saṅghasuppaṭipattiya sutattā. Abhinavo nayo udapādi santatasīlatādivasena anattantapatādivasena, sopi taṃ sutvā dāsādīsu savisesaṃ lajjī dayāpanno hitānukampī hutvā sekkhapaṭipadaṃ sīlaṃ sādiento anukkamena satipaṭṭhānabhāvanaṃ paribrūheti. Tenāha bhagavā “mahatā atthena saṃyutto”ti.

8. Paresaṃ hananaghātanādinā rodāpanato luddo, tathā vighātakabhāvena kāyacittānaṃ vidāraṇato dāruṇo, viruddhavādatāya kakkhaḷo, bandhanāgāre niyutto bandhanāgāriko.

9. Khattiyābhisekenāti khattiyānaṃ kattabbaabhisekena. Santhāgāranti santhārasena kataṃ agāraṃ yaññāvāṭaṃ. Sappitelenāti sappimayena telena, yamakasnehena hi tadā kāyaṃ abbhañjati. Vacchabhāvaṃ taritvā ṭhito vacchataro. Parikkhepakaraṇatthāyāti vanamālāhi saddhiṃ dabbhehi vedyā parikkhepanatthāya. Yaññabhūmiyanti avasesayaññatṭhāne. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ taṃ suviññeyyameva.

Kandarakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā

17. Avidūreti iminā pāliyaṃ “vesāliya”nti idaṃ samīpe bhumavacananti dasseti. Sārappattakulagaṇanāyāti mahāsāramahappattakulagaṇanāya. Dasame ṭhāneti aññe aññeti dasagaṇanatṭhāne. Aṭṭhakanagare jāto bhavo aṭṭhakanāgaro. Kukkuṭārāmoti pāṭaliputte kukkuṭārāmo, na kosambiyaṃ.

18. Pakatatthaniddeso ta-saddoti tassa “bhagavatā”tiādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato adhigato supākaṭo ca, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanīyapaṭipadāya atthabhāvena dassento “yo so...pe... abhisambuddho”ti āha. Satipi ñāṇadassana-saddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena tesam visayavisesa pavattidassanatthaṃ asādhāraṇaññānavisesavasena vijjāttayavasena vijjābhiññānāvaraṇaññāvasena sabbaññutāññāmaṃsacakkhuvasena paṭivedhadesanāññāvasena ca tadatthaṃ yojetvā dassento “tesaṃ tesa”ntiādimāha. Tattha āsayānusayaṃ jānatā āsayānusayaññāna sabbaṃ ñeyyadhammaṃ passatā sabbaññutānāvaraṇaññānehi. Pubbenivāsādīhīti pubbenivāsāsavakkhayaññānehi. Paṭivedhapaññāyāti ariyamaggapaññāya. Desanāpaññāya passatāti desetabbadhammānaṃ desetabbappakāraṃ bodhaneyyapuggalānañca āsayānusayacaritādhimuttiātibhedaṃ dhammadesanāpaññāya yāthāvato passatā. Arīnanti kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā, sāsanaṃ vā paccatthikānaṃ aññatitthiyānaṃ tesam pana hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ appaṭibhānatākaraṇaṃ ajjupekkhanameva vā, kesivinayasuttañcettha nidassanaṃ.

Tathā ṭhānatṭhānādivibhāgaṃ jānatā yathākammūpagasatte passatā, savāsanānaṃ āsavānaṃ khīṇattā arahatā, abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhato sammāsambuddhena. Atha vā tīsu kālesu appaṭihataññānatāya jānatā, kāyakammādivasena tiṇṇaṃ kammānaṃ ñāṇanuparivattito nisammakāritāya

passatā, davādīnaṃ abhāvasādhikāya pahānasampadāya arahatā, chandādīnaṃ ahānihetubhūtāya akkhayaapaṭibhānasādhikāya sabbaññūtāya sammāsambuddhenāti evaṃ dasabalaatṭhārasaāveṇikabuddhadhammasenapi yojanā kātabbā.

19. Abhisāṅkhatanti attano paccayehi abhisammukhabhāvena samecca sambhūyya kataṃ, svassa katabhāvo uppādanena veditabbo, na uppannassa paṭisaṅkharāṇenāti āha “uppādita”nti. Te cassa paccayā cetanāpadhānāti dassetuṃ pāliyaṃ “abhisāṅkhatam abhisāñcetayita”nti vuttanti “cetayitam pakappita”nti atthamāha. Abhisāṅkhatam abhisāñcetayitanti ca jhānassa pātubhāvadassanamukhena viddhamṣanabhāvaṃ ulliṅgeti yañhi ahutvā sambhavati, taṃ hutvā paṭiveti. Tenāha pāliyaṃ ‘abhisāṅkhata’ntiādi. Samathavipassanādharmme ṭhitoti samathadhamme ṭhitattā samāhito vipassanaṃ paṭṭhapetvā aniccānupassanādīhi niccasaññādayo pajahanto anukkamena taṃ anulomaññaṃ pāpetā hutvā vipassanādharmme ṭhito. Samathavipassanāsāṅkhātesu dhammesu rañjanaṭṭhena rāgo, nandanaṭṭhena nandīti. Tattha sukhumaṃ apekkhā vuttā, yā “nikantī”ti vuccati.

Evaṃ santeti evaṃ yathārutavasena ca imassa suttapadassa atthe gahetabbe sati. Samathavipassanāsu chandarāgo kattabboti anāgāmiphalaṃ nibbattetvā tadatthāya samathavipassanāpi anibbattetvā kevalaṃ tattha chandarāgo kattabbo bhaviṣṣati. Kasmā? Tesu samathavipassanāsāṅkhātesu dhammesu chandarāgamattena anāgāminā laddhabbassa aladdhānāgāmiphalaṃ laddhabbattā tathā sati tena anāgāmiphalaṃ laddhabbameva nāma hoti. Tenāha - “anāgāmiphalaṃ paṭividdhaṃ bhaviṣṣatī”ti. Sabhāvato rasitabbattā aviparīto attho eva attharaso. Aññāpi kāci sugatīyoti vinipātike sandhāyāha. Aññāpi kāci duggatīyoti asurakāyamāha.

Samathadhurameva dhuraṃ samathayānikassa vasena desanāya āgatattā. Mahāmālukyovāde “vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāra”nti pādaḥkajjhānaṃ katvā “so yadeva tattha hoti rūpagataṃ vedanāgata”ntiādinā vipassanaṃ vitthāretvā “so tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇātī”ti āgatattā “mahāmālukyovāde vipassanāva dhura”nti āha. Mahāsatiṭṭhānasutte sabbatthakameva tikkhatarāya vipassanāya āgatattā vuttaṃ “vipassanuttaraṃ kathita”nti. Kāyagatāsatisutte ānāpānājjhānādivasena savisesaṃ samathavipassanāya āgatattā vuttaṃ “samathuttaraṃ kathita”nti.

Appaṃ yācitenā bahuṃ dentena uḷārapurisena viya ekaṃ dhammaṃ pucchitena “ayampi ekadhammo”ti kathitattā ekādasapi dhammā pucchāvasena ekadhammo nāma jāto paccekaṃ vākyaparisamāpanāyena. Ekavīsati pabbāni tehi bodhiyamānāya paṭipadāya ekarūpattā paṭipadāvasena ekadhammo nāma jātoti. Idha imasmiṃ aṭṭhakanāgarasutte. Nevasaññānāsaññāyatanadhammānaṃ saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattatāya tattha sāvakanāṃ dukkaranti na catutthārappavasenettha desanā āgatāti catunnaṃ brahmavihārānaṃ, heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ āruppānañca vasena ekādasa. Pucchāvasenāti “atthi nu kho, bhante ānanda, tena...pe... sammāsambuddhena ekadhammo akkhāto”ti evaṃ pavattapucchāvasena. Amatupattiyatthenāti amatabhāvassa uppattihetutāya, sabbānīpi kammaṭṭhānāni ekarasampi amatādhigamaṭṭhāyati attho, evamettha aggaphalabhūmi anāgāmiphalaḥbhūmiti dveva bhūmiyo sarūpato āgatā, nānantariyatāya pana heṭṭhimāpi dve bhūmiyo atthato āgatā evāti daṭṭhabbā.

21. Pañca satāni aggho etassāti pañcasataṃ. Sesam uttānameva.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

22. Santhāgāranti atthānusāsanāgāraṃ. Tenāha - “uyyogakālādīsū”tiādi. Ādi-saddena maṅgalamahādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Santhambhantīti vissamanti, parissamaṃ vinodentīti attho. Sahāti sannivesavasena ekajjhaṃ. Saha atthānusāsaṃ agāranti etasmiṃ atthe ttha-kārassa ntha-kāraṃ katvā santhāgāranti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Santharantīti sammantanavasena tiṭṭhanti.

Tepiṭakaṃ buddhavadānaṃ āgatameva bhavissatīti buddhavadānaṃ āgamanasīna ariyaphaladhammānaṃ āgamaṃ vuttameva, tiyāmarattiṃ tattha vasantānaṃ phalasamāpattivaḥḥjanānaṃ hotīti. Tasmiṃca bhikkhusaṅghe kalyāṇaputhujjanā vipassanaṃ ussukkāpentā hontīti ce? Ariyamaggadhammānaṃ tattha āgamaṃ hotiyeva.

Allagomayenāti acchena allagomayarasena. Opuñchāpetvāti vilimpitvā. Catujjātiyagandhehīti tagarakuṅkumayavanapupphatamālapattāni pisitvā katagandhehi nānāvaṇṇeti nīlādivasena nānāvaṇṇe, na bhittivisesavasena. Bhittivisesavasena pana nānāsaṅghānarūpameva. Mahāpiṭṭhikakojavaketi hatthipiṭṭhīsu attharitabbatāya mahāpiṭṭhikāti laddhasamaññe kojaveti vadanti. Kuttake pana sandhāyetaṃ vuttaṃ hatthatharaṇā hatthirūpavicittā. Assattharakasīhattharakādayopi assasīharūpādivicittā eva attharakā, cittattharakānaṃ nānārūpehi ceva nānāvidhamālākammādīhi ca vicittaṃ attharakānaṃ.

Upadhānanti apassayaṃ upadahitvāti apassayaṃ yoggabhāvena ṭhapetvā gandhehi katamālā gandhadāmaṃ, tamālapattādīhi kataṃ pattadāmaṃ. Ādi-saddena hiṅgulatakkolajātīphalajātīpupphādīhi katadāmaṃ saṅgaṇhāti. Pallaṅkākārena katapīṭhaṃ pallaṅkapīṭhaṃ, tīsu passesu, ekapasse eva vā saupassayaṃ apassayaṃ, anapassayaṃ muṇḍapīṭhaṃ yojanāvaṭṭeti yojanaparikkhepe.

Samvidhāyāti antaravāsakassa koṇapadesaṃ itarapadesaṃ samaṃ katvā vidhāya. Tenāha - “kattariyā padumaṃ kantanto viyā”ti timaṇḍalaṃ paṭicchādentoti ettha ca yasmā buddhānaṃ rūpasampadā viya ākappasampadāpi paramukkaṃsagatā, tasmā tadā bhagavā evaṃ sobhatīti dassento “suvaṇṇapāmaṅgenā”tiādimāha, tattha asameva buddhavesenātiādinā tadā bhagavā buddhānubhāvassa niguhāṇe kāraṇābhāvato tattha sannipatitadevamanussanāgayakkhagandhabbādīnaṃ pasādajananatthaṃ attano sabhāvapakatikiriyaeva kapilavatthuṃ pāvisīti dasseti. Buddhānaṃ kāyappabhā nāma pakatiyā asītiatthamattameva padesaṃ pharati āha - “asītiatthapattānaṃ aggahesī”ti nīlapīṭhalohitodātamaññiṭṭhapabhassarānaṃ vasena chabbaṇṇā buddharasmiyo.

Sabbapāliphulloti mūlato paṭṭhāya yāva aggā phullo vikaṣito. Paṭipāṭiyā ṭhapitānantīti parikappūpamā. Yathā taṃ...pe... alaṅkataṃ añño viroceti, evaṃ virocittha, samatimsāya pāramitāhi abhisāṅkhatattā evaṃ virocitthāti vuttaṃ hoti. Pañcavīsatiyā nadīnanti gaṅgādīnaṃ candabhāgāpariyosānānaṃ pañcavīsatiyā mahānadīnaṃ. Sambhijjāti sambhedaṃ missībhāvaṃ patvā mukhadvāreti samuddaṃ pavitṭhatṭhāne.

Devamanussanāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīnaṃ akkhīnīti cetam
parikkappanavasena vuttam. Sahassenāti padasahassena, bhāṇavārappamāṇena
ganthenāti attho.

Kampayanto vasundharanti attano guṇavisesehi pathavīkampam uppādentō,
evaṃbhūtopi aheṭṭhayanto pāṇāni. Sabbadakkhiṇattā buddhānaṃ dakkhiṇam
paṭhamam pādam uddharanto. Samam samphusate bhūmiṃ suppatiṭṭhitapādatāya.
Yadipi bhūmiṃ samam phusati, rajasānupalippati sukhumattā chaviyā. Ninnatṭhānaṃ
unnamatītiādi buddhānaṃ suppatiṭṭhitapādasāṅkhātassa
mahāpurisalakkhaṇapaṭilābhassa nissandaphalam. Nātidūre uddharatīti atidūre
ṭhapetum na uddharati. Naccāsanne ca nikkhipanti accāsanne ca ṭhāne anikkhipanto
niyyāti. Hāsayingto sadevake loke tosayanto. Catūhi pādehi caratīti catucārī.

Buddhānubhāvassa pakāsanavasena gatattā vaṇṇakālo nāma kiresa. Sarīravaṇṇe vā
guṇavaṇṇe vā kathiyamāne dukkathitanti na vattabbam. Kasmā? Aparimāṇavaṇṇā hi
buddhā bhagavanto, buddhaguṇasaṃvaṇṇanā jānantassa
yathādhammasaṃvaṇṇanamyeva anupavisatīti.

Dukūlacumbaṭakenāti ganthitvā gahitadukūlavatthena, nāgavikkantacaraṇoti
hatthināgasadisapadanikkhepo. Satapuññalakkhaṇoti
anekasatapuññanimmitamahāpurisalakkhaṇo maṇiverocano yathāti ativiya
virocamāno maṇi viya verocano nāma eko maṇivisesoti keci mahāsālovāti mahanto
sālarukkho viya, koviḷārādimahārukkho viya vā padumo kokanado yathāti
kokanadasāṅkhātam mahāpadumam viya, vikasamānapadumam viya vā.

Ākāsagaṅgam otārento viyātiādi tassā pakiṇṇakakathāya aññesaṃ
dukkarabhāvadassanañceva suṇantānaṃ accantasukhāvahabhāvadassanañca
pathavijam ākaḍḍhento viyāti nāliyantam yojetvā mahāpathaviyā heṭṭhimatale
pappaṭakojaṃ uddhammukham katvā ākaḍḍhento viya yojanikanti yojanappamāṇam
madhubhaṇḍanti madhupaṭalam.

Mahantanti ulāram. Sabbadānaṃ dinnameva hotīti sabbameva paccayajātam
āvāsadāyakena dinnameva hoti. Tathāhi dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā
āgatassapi chāyūdakasampannam ārāmaṃ pavisitvā nhāyitvā paṭissaye muhuttam
nipajjitvā utṭhāya nisinnassa kāye balam āharitvā pakkhittam viya hoti. Bahi
vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, paṭissayam pavisitvā dvāram
pidhāya muhuttam nisinnassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati
patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti, bahi vicarantassa ca pāde
kaṇṭako vijjhati, khāṇu paharati, sarīsapāḍiparissayo ceva corabhayañca uppajjati,
paṭissayam pavisitvā dvāram pidhāya nipannassa pana sabbe parissayā na honti,
ajjhayantassa dhammapītisukham, kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa
upasamasukham uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato, bahi vicarantassa ca kāye
sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanaṃ pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādīni na
paññāyanti, muhuttam nisinnassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti,
dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti, etasmimpi ca āvāse vasantaṃ disvā
manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanti. Tena vuttam - “āvāsadānasmim
dinne sabbam dānaṃ dinnameva hotī”ti. Bhūmaṭṭhaka...pe... na sakkāti ayamattho
mahāsudassanavatthunā dīpetabbo.

Sītanti ajjhattadhātukkabhavasena vā bahiddhautuvipariṇāmasena vā
uppajjanakasītam. Uṇhanti aggisantāpam. Tassa pana davadāhādīsu sambhavo

daṭṭhabbo. Paṭihantīti paṭibāhati. Yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ bādhanaṃ na honti, evaṃ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahituṃ na sakkoti. Vāḷamigānīti sīhabyagghādivāḷamige. Guttasenāsanañhi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. Sarīsapeti ye keci sarantā gacchante dīghajāṭike. Makaseti nidassanametaṃ, ḍaṃsādīnaṃ eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. Sisireti sītakālavasena sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. Vuṭṭhiyoti yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṃ ummūlabhañjanavasena pavattiyā ghero sarajaarajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghero sūriyātapo ca. Paṭihaññatīti paṭibāhiyati. Leṇatthanti nānārammaṇato cittaṃ nivattetvā paṭisallānārāmatthaṃ. Sukhatthanti vuttaparissayābhāvena phāsuvihāratthaṃ. Jhāyitunti aṭṭhatimsārammaṇesu yattha katthaci cittaṃ upanijjhāyituṃ. Vipassitunti aniccādito sabbasaṅkhāre sammāsituṃ.

Vihāreti paṭissaye. Kārayeti kārāpeyya. Rammeti manorame nivāsasukhe. Vāsayettha bahussuteti kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya. Te nivāsento pana tesaṃ bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṃ annaṃca pānaṃca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu ajjhāsayasampannesu kammaphalānaṃ ratanattayaguṇānaṃca saddahanena vippasannena cetasā.

Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññūpakārataṃ dassetuṃ “te tassā”ti gāthamāha. Tattha teti bahussutā tassāti upāsakassa. Dhammaṃ desentīti sakalavaṭṭadukkhapanudanaṃ dhammaṃ desenti. Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyāti so puggalo yaṃ saddhammaṃ imasmim sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhi gamena anāsavo hutvā parinibbāyati.

Pūjāsakkāravaseneva paṭhamayāmo khepito, bhagavato desanāya appāvaseso majjhimayāmo gatoti pāḷiyaṃ “bahudeva ratti”nti vuttanti āha “atirekataraṃ diyaḍḍhayāma”nti. Sandassesīti ānisaṃsaṃ dassesi, āvāsadānapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ sutvā tato paraṃ, “mahārāja, itipi sīlaṃ, itipi samādhi, itipi paññā”ti sīlādiguṇe tesaṃ sammā dassesi, hatthena gahetvā viya paccakkhato pakāsesi. Samādapesīti “evaṃ sīlaṃ samādātappaṃ, sīle paṭiṭṭhitena evaṃ samādhi, evaṃ paññā bhāvetabbā”ti yathā te sīlādiguṇe ādiyanti, tathā gaṇhāpesi. Samuttejesīti yathā samādinnaṃ sīlaṃ suvisuddhaṃ hoti, samathavipassanā ca bhāviyamānā yathā suṭṭhu visodhitā uparivisesāvahā honti, evaṃ cittaṃ samuttejesi nisāmanavasena vodāpesi. Sampahaṃsesīti yathānusiṭṭhaṃ ṭhitasīlādiguṇehi sampati laddhaguṇānisamsehi ceva upari laddhabbaphalavisesehi ca uparicittaṃ sammā pahaṃsesi, laddhassāsavasena suṭṭhu tosesi. Evametesam padānaṃ attho veditabbo.

Samudāyavacanopi asītimahāthera-saddo tadekadesepe niruḷhoti āha “asītimahātheresu vijjamānesū”ti. Ānandattheropi hi antogadho evāti. Sākiyamaṇḍaleti sākiyarājasamūhe.

Paṭipadāya niyuttattā pāṭipado. Tenāha - “paṭipannako”ti. Sikkhanasīlatādinā sekho, odhiso samitapāpatāya samaṇo. Sekho pāṭipado paṭipajjanapuggalādhiṭṭhānena paṭipadādesanaṃ niyamento paṭipadāya puggalaṃ niyāmeti nāmāti “paṭipadāya puggalaṃ niyāmetvā dasseti”ti. Sekhappaṭipadā sāsane maṅgalapaṭipadā

sammadeva asevitabbaparivajjanena sevitabbasamādānena ukkaṃsavatthūsu ca bhāvato asekhadhammapāripūriyā āvahattā ca vaḍḍhamānakapaṭipadā. Akilamantāva sallakkhessantīti idaṃ tadā tesam asekhabhūmiadhigamāya ayogyatāya vuttaṃ. Akilamantāvāti iminā paṭisambhidāppattassapi anadhigatamaggasaññāpanā bhāriyāti dasseti. Osaṭāti anuppaviṭṭhā. Sakalaṃ vinayapiṭakaṃ kathitameva hoti tassa sīlakathābhāhullato sesadvayepi eseva nayo. Tīhi piṭakehīti karaṇatthe karaṇavacanāṃ. Tena taṃtaṃpiṭakānaṃ tassā tassā sikkhāya sādakatamabhāvaṃ dasseti.

Piṭṭhivāto uppajjati upādinnaḥkasaṃrassa tathārūpattā saṅkhārānañca aniccatāya dukkhānubandhattā. Akāraṇaṃ vā etanti yenādhippāyena vuttaṃ, tameva adhippāyaṃ vivaritaṃ “pahoti”tiādi vuttaṃ. Catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi sakyaṃrājūnaṃ ajjhāsavayasena. Tathā hi vakkhati “satthāpi tadeva sandhāya tattha saṅghāṭiṃ paññāpetvā nipajjīti”ti. Yadi evaṃ “piṭṭhi me āgilāyati”ti idaṃ kathanti āha “upādinnaḥkasaṃrassa nāmā”tiādi.

23. “Iminā pātimokkhasaṃvarena...pe... sampanno”tiādīsu samannāgatatto sampanna-saddo, idha pana pāripūriatthoti dassetuṃ “paripuṇṇasīloti attho”ti vuttaṃ. Yo pana sampannasīloyeva, so paripuṇṇasīlo. Parisuddhañhi sīlaṃ “paripuṇṇa”nti vuccati, na sabalaṃ kammāsaṃ vā. Sundaradhammehīti sobhanadhammehi. Yasmiṃ santāne uppannā tassa sobhanabhāvato. Tehi sappurisabhāvasādhanaṃ sappurisānaṃ dhammehi.

24. Iminā ettakena ṭhānenāti “idha, mahānāma, ariyasāvako”ti ārabhitvā yāva “akāsiraḷābhī”ti padaṃ iminā ettakena uddesapadena mātikaṃ ṭhapetvā. Paṭipāṭiyāti uddesapaṭipāṭiyā. Evamāhāti “evaṃ kathaṇca, mahānāmā”tiādinā idāni vuccamānena dassitākārena āha.

25. Hirīyatīti lajjīyati pīḷiyati. Yasmā hirī pāpajigucchanaḷakkhaṇā, tasmā “jigucchati attho”ti vuttaṃ. Ottappatīti uttappati. Pāputrāsalaḷakkhaṇaṇhi ottappaṃ. Paggahitavīriyoti saṅkocaṃ anāpannavīriyo. Tenāha “anosakkitaṃmānaso”ti. Pahānatthāyāti samucchindanatthāya. Kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadā nāma adhigamo evāti āha “paṭiḷābhatthāyā”ti. Satinepakkenāti satiyā nepakkena tikkhavisadasūrabhāvena. Aṭṭhakathāyaṃ pana nepakkaṃ nāma paññāti adhippāyena “satiyā ca nipakabhāvena cā”ti attho vutto, evaṃ sati añño niddiṭṭho nāma hoti. Satimāti ca imināva visesā sati gahitā, parato “cirakatampi cirabhāsitaṃpi saritā anussaritā”ti satikiccameva niddiṭṭhaṃ, na paññākiccaṃ, tasmā satinepakkenāti satiyā nepakkabhāvenāti sakkā viññātuṃ. Teneva hi paccayavisesavasena aññadhammanirapekkho satiyā balavabhāvo. Tathā hi ñāṇavippayuttacittenapi ajjhayanasaṃmasanāni sambhavanti.

Cetiyaṅgaṇavattādīti ādi-saddena bodhiyaṅgaṇavattādīni saṅgaṇhāti. Asītimahāvattapaṭipattipūraṇanti ettha asītivattapaṭipattipūraṇaṃ mahāvattapaṭipattipūraṇanti vattapaṭipattipūraṇa-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha mahāvattāni nāma vattakhandhake vuttāni āgantukavattaṃ āvāsikaṃ gamikaṃ anumodanaṃ bhattaḡgaṃ piṇḍacārikaṃ āraññikaṃ senāsanaṃ jantāgharaṃ vaccakuṭi upajjhāyaṃ saddhivihārikaṃ ācariyaṃ antevāsikavattanti cuddasa. Tato aññāni pana kadāci tajjanīyakammakatādikāle pārivāsikādikāle ca caritabbāni asīti khuddakavattāni sabbāsu avatthāsu na caritabbāni, tasmā mahāvattesu, aggaḡhitāni. Tattha “pārivāsikānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ paññāpessāmī”ti ārabhitvā “na

upasampādetabbaṃ...pe... na chamāyaṃ caṅkamante caṅkame caṅkamitabba”nti vuttāni pakabhatte caritabbavattāvasānāni chasaṭṭhi, tato paraṃ “na, bhikkhave, pārivāsikena bhikkhunā pārivāsikavuḍḍhatarena bhikkhunā saddhiṃ mūlāyapaṭikassanārahena mānattārahena mānattacārikena abbhānārahena bhikkhunā saddhiṃ ekacchanne āvāse vattabba”ntiādīni pakatatte caritabbhehi anaññattā visuṃ visuṃ agaṇetvā pārivāsikavuḍḍhatarādīsu puggalantaresu caritabbattā tesam vasena sampiṇḍetvā ekekaṃ katvā gaṇitabbāni pañcāti ekasattativattāni, ukkhepaniyakammakatavattesu vattapaññāpanavasena vuttaṃ - “na pakatattassa bhikkhuno abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ...pe... nhāne piṭṭhiparikammaṃ sāditaṃ”nti idaṃ abhivādanādīnaṃ asādiyaṃ ekaṃ, “na pakatatto bhikkhu sīlavipattiyā anuddhaṃsitabbo”tiādīni ca dasāti evametāni dvāsīti. Etesveva pana kānici tajjanīyakammādivattāni kānici pārivāsikādivattānīti aggahitaggahaṇena dvāsīti, evaṃ appakaṃ pana ūnamadhikaṃ vā gaṇanupagaṃ na hotīti idha “asīti”ccea vuttaṃ. Aññattha pana aṭṭhakathāpadese “dvāsīti khandhakavattānī”ti vuccati.

Sakkaccaṃ uddisaṇaṃ sakkaccaṃ uddisāpananti paccekaṃ sakkaccaṃ-saddo yojetabbo. Uddisaṇaṃ uddesaggahaṇaṃ. Dhammosāraṇaṃ dhammassa uccāraṇaṃ. Dhammadesanā -

“Ādimhi sīlaṃ deseyya, majjhe jhānaṃ vipassanaṃ;
Pariyosāne ca nibbānaṃ, esā kathikasaṇṭhitī”ti. -

Evaṃ kathitalakkhaṇā dhammakathā. Upagantvā nisinnassa yassa kassaci gahaṭṭhassa pabbajitassa vā taṅkhaṇānurūpā dhammī kathā upanisinnakathā. Bhattānumodanakathā anumodaniyā. Saritāti ettha na kevalaṃ cirakatacirabhāsītānaṃ saraṇamanussaraṇamattaṃ adhippetam, atha kho tathāpavattarūpārūpadhammānaṃ pariggahamukhena pavattavipassanācāre satisambojjhaṅgasamuṭṭhāpananti dassetuṃ “tasmīṃ kāyena cirakate”tiādi vuttaṃ. Sakimpī saraṇenāti ekavāraṃ saraṇena. Punappunaṃ saraṇenāti anu anu saraṇena. Satisambojjhaṅgampi vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vosaggapariṇāmiṇca katvā saranto tattha tattha javanavāre saraṇajavanavāre parittajavanavasena anussaritāti veditabbā.

Gatīatthā dhātusaddā buddhiatthā hontīti āha - “udayañca vayañca paṭivijjhituṃ samatthāyā”ti. Missakanayenāyaṃ desanā āgatāti āha - “vikkhambhanavasena ca samucchedavasena cā”ti. Tenāha “vipassanāpaññāya cevā”tiādi. Vipassanāpaññāya nibbedhikapariyāyato. Sā ca kho padesikāti nippadesikaṃ katvā dassetuṃ “maggapaññāya paṭilābhasaṃvattanato cā”ti vuttaṃ. Dukkhaḥkhaṇagāminibhāvepi eseṇa nayo. Sammāti yāthāvato. Akuppadhammatāya hi maggapaññā khepitakhepanāya na puna kiccaṃ atthīti upāyena ñāyena yā pavatti sā evāti āha - “hetunā nayanā”ti.

26. Adhikaṃ ceto abhiceto, mahaggatacittaṃ, tassa pana adhikatā kāmaccchandādiṭṭhapaṭipakkhavigamena viṣiṭṭhabhāvappatti, tannissitāni ābhicetasikāni. Tenāha “abhicittaṃ seṭṭhacittaṃ sitāna”nti. Diṭṭhadhammasukhavihārānanti imasmiṃyeva attabhāve phāsuviḥārābhūtānaṃ. Tehi pana samaṅgitakkaṇe yasmā vivekajaṃ pītisukhaṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ apītiyaṃ satipārisuddhiñāṇasukhañca paṭilabhati vīdati, tasmā āha - “appitappitakkaṇe sukhaṃ paṭilābhahetūna”nti. Icchitacchitakkaṇe samāpajjitāti iminā tesu jhānesu samāpajjanavasābhāvamāha,

“nikāmalābhī”ti pana vacanato āvajjanādhiṭṭhānā paccavekkhaṇavasiyo ca vuttā evāti veditabbā. Nidukkalābhīti iminā tesam jhānānaṃ sukhaṇṇapaṭipadākhippābhiniñṇataṃ dasseti, vipulalābhīti iminā paṇaṇataṃ tappamāṇadassitabhāvadīpanato. Tenāha “paṇaṇabhāvenā”tiādi. Samāpajjitum sakkoti samāpajjanavasībhāvatāya sādhitattā. Samādhīpāripanthikadhammeti vasībhāvassa paccanīkadhamme. Jhānādhigamassa pana paccanīkadhammā pageva vikkhambhitā, aññathā jhānādhigamo eva na siyā. Akilamanto vikkhambhetum na sakkotīti kicchena vikkhambheti visodheti, kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmaccandādīnaṃ aññesaṃ samādhīpāripanthikānaṃ dūrasamussāraṇaṃ idha vikkhambhanaṃ visodhananti veditabbaṃ.

27. Vipassanāhitāya uparūparivisesāvaḥattā vaḍḍhamānāya pubbabhāgasīlāḍipāṭipadāya. Sā eva pubbabhāgaṇṇapaṭipadā yathābhāvitatāya avassaṃ bhāvināṃ visesaṃ pariggahitattā aṇḍaṃ viyāti aṇḍaṃ, kilesehi adūsitatāya apūti aṇḍaṃ etassāti apuccaṇḍo, vipassanaṃ ussukkāpetvā ṭhitapuggalo, tassa bhāvo apuccaṇḍatā. Vipassanādiñṇāṇappabhedāyāti pubbenivāsaññādiñṇāṇappabhedāya. Tatthāti cetokhīlasutte “sa kho so, bhikkhave, evaṃ ussoḥhipannarasaṅgasamannāgato bhikkhu bhabbo abhinibbidāyā”ti āgatattā ussoḥhipannarasehi aṅgehi samannāgatabhāvoti evaṃ yaṃ opammasaṃsandanaṃ āgataṃ, taṃ opammasaṃsandanaṃ idha imasmiṃ sekhasutte yojetvā veditabbanti sambandho.

28. Mahaggatādibhāvena heṭṭhimānaṃ jhānānaṃ anurūpampi attano visesena te uttaritvā atikkamitvāna ṭhitanti anuttaraṃ, tenāha - “paṭhamādiḥḥānehi asadisamā uttama”nti. Dutiyādisupī abhinibbidāsu. Pubbenivāsaññānaṃ uppajjamānaṃ yathā attano visayaṇṇapaṭicchādaṃ kilesandhakāraṃ vidhamantameva uppajjati, evaṃ attano visaye kañci visesaṃ karontameva uppajjati āha - “pubbenivāsaññena paṭhamamā jāyatī”ti, sesaññāadvayepi eseva nayo.

29. Caraṇasminti paccatte bhummaṇvacananti āha “caraṇaṃ nāma hotīti attho”ti. Tenāti karaṇatthe karaṇavacanaṃ agatapubbadisāgamane tesam sādhakatamabhāvato.

Aṭṭha ñāṇānīti idha āgatāni ca anāgatāni ca ambaṭṭhasuttādīsū āgatāni gahetvā vadati. Vinivijjhītvāti pubbenivāsaṇṇapaṭicchādakādīkilesatamaṃ bhinditvā padāletvā.

30. Sanaḥkumārenāti sanantanakumārena. Tadeva hi tassa sanantanakumārataṃ dassetum “cīrakālato paṭṭhāyā”ti vuttaṃ. So attabhāvoti yena attabhāvena manussapaṭhe jhānaṃ nibbattesi, so kumārattabhāvo, tasmā brahmabhūtopi tādisena kumārattabhāvena carati.

Janitasmiṃ-saddo eva i-kārassa e-kāraṃ katvā “janetasmi”nti vutto, janitasminti ca janasminti attho veditabbo. Janitasminti sāmāññaggahaṇepi yattha catuvaṇṇasamañña, tattheva manussaloke. Khattiyo seṭṭhoti lokasamaññaṇṇapi manussalokeyeva, na devakāye brahmakāye vāti dassetum “ye gottapaṭisārīno”ti vuttaṃ. Paṭisarantīti “ahaṃ gotamo, ahaṃ kassapo”ti pati pati attano gottamā anusaranti paṭijānanti vāti attho.

Ettāvatāti “sādhu sādhu ānandā”ti ettakena sādhu-kāradānena. Jinabhāsitaṃ nāma jātantiādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā therabhāsitaṃ buddhabhāsitaṃ eva nāma jātaṃ. “Kimpanidaṃ suttaṃ satthudesanānuvidhānato jinabhāsitaṃ, udāhu

sādhukāradānamattenā”ti evarūpā codanā idha anokāsā therassa desanāya bhagavato desanānuvidhānahetukattā sādhu-kāradānassāti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Sekhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Potaliyasuttavaṇṇanā

31. Aṅgā nāma janapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḥhivasena aṅgātveva vuccatīti āha “aṅgāyeva so janapado”ti. Mahiyā panassa uttarena yā āpoti mahiyā nadiyā yā āpo tassa janapadassa uttarena honti. Tāsam avidūrattā so janapado uttarāpoti vuccati. Sā pana mahī katthaci katthaci bhijjivā gatāti āha “kataramahiyā uttarena yā āpo”ti. Tatthāti tassā mahiyā āgamanato paṭṭhāya ayaṃ āvibhāvakathā. Yasmā lokiyā jambudīpo himavā tattha patiṭṭhitasamuddadahapabbatanadiyoti etesu yaṃ yaṃ na manussagocaraṃ, tattha sayam sammūḷhā aññepi sammohayanti, tattha tattha sammohavidhamanattaṃ “ayaṃ kira jambudīpo”tiādimāraddhaṃ. Dasasahassayojanaparimāṇo āyāmato ca vitthārato cāti adhippāyo. Tenāha “tatthā”tiādi. Udakena ajjhotthaṇo tadupabhogisattānaṃ puññakkhayaena.

Sundaradassanaṃ kūṭanti sudassanakūṭaṃ, yaṃ loke “hemakūṭa”nti vuccati. Mūlagandho kāḷānusāriyādi. Sāragandho candanādi. Pheggugandho salalādi. Tacagandho lavaṅgādi. Papaṭikagandho kabittādi. Rasagandho sajjādi, pattaḡandho tamālahiriverādi. Pupphagandho nāgakuṅkumādi. Phalagandho jātiphalādi. Gandhagandho sabbesaṃ gandhānaṃ gandho. Yassa hi rukkhassa sabbesampi mūlādīnaṃ gandho atthi, so idha gandho nāma. Tassa gandhassa gandho gandhagandho. Sabbāni puthulato paññāsayojanāni, āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevāti vadanti.

Manoharasilātalānīti otaraṇatthāya manuññasopānasilātalāni. Supaṭiyattānīti tadupabhogisattānaṃ sādharāṇakammānubhāvena suṭṭhu paṭiyattāni suppavattitāni honti. Macchakacchapādayo udakaṃ malinaṃ karonti, tadabhāvato phalikasadisanimmaludakāni. Tiriyato dīghaṃ uggatakūṭanti “tiracchānapabbata”nti āha.

Āpaṇāni eva vohārassa mukhabhūtānīti āha “āpaṇamukhasahassānī”ti. Vibhattānīti vavatthitāni aññamaññāsambhinnāni. Vasanaṭṭhānanti attano yathāphāsukaṃ vasitabbaṭṭhānaṃ. Āsati etthāti āsanaṃ, nisīditabbaṭṭhānāni.

Asāruppaṃ paṭicca uppajjanakassa chādanato channaṃ anucchavikaṃ, tadeva ajjhāsayasampattiṃ patirūpeti pakāsetīti patirūpaṃ. Tenāha “nappatirūpa”nti. Kāraṇavevacanānīti ñāpakakāraṇavevacanāni. Ñāpakañhi kāraṇaṃ adhippetam. Atthaṃ ākaroti pakāsetīti ākāro, tameva līnaṃ gulhaṃ atthaṃ gametīti līngaṃ, so tena nimīyatīti nimittanti vuccati. Idāni tamevatthaṃ vivarituṃ “dīghadasavattha...pe... nimittāti vuttā”ti āha. Teti ākārādayo. Tathā hi pana metiādinā potaliyo gahapati “paribbājakaniyāmena ahaṃ jīvāmi, tasmā gahapati na homīti vadati. Ovadantoti anusāsanto. Upavadantoti paribhāsanto.

32. Gedhabhūto lobhoti gijjhanasabhāvo lobho. Agijjhanalakkaṇo na lobho, anindābhūtaṃ aghaṭṭananti nindāya paṭipakkhabhūtaṃ paresaṃ aghaṭṭanaṃ. Nindāghaṭṭanāti nindāvasena paresaṃ ghaṭṭanā akkosanā. Byavahāravohāropīti

kayavikkayalakkhaṇo sabyohāropi dānaggahaṇaṃ vohāro. “Datto tisso” tiādinā voharaṇaṃ paññāpananti paññatti vohāro. Yathādhippetassa atthassa voharaṇaṃ kathaṇaṃ bodhananti vacanaṃ vohāro. Yāthāvato ayāthāvato ca voharati etenāti vohāro, cetanā. Ayamidhādhippetoti ayaṃ cetanālakkhaṇo vohāro idha imasmiṃ atthe adhippeto, so ca kho sāvajjova samucchedassa icchittā. Idāni catubbidhassapi vohārassa idha sambhavaṃ dassetuṃ “yasmā vā” tiādi vuttaṃ. Gihīti cetanā natthīti ahaṃ gihīti cetanāpavatti natthi. Gihīti vacanaṃ natthīti gihīti attano paresaṇca vacanappavatti natthi. Gihīti paṇṇatti natthīti gihīti samaññā natthi. Gihīti byavahāro natthīti samudācāro natthi.

33. Pāṇātipātova saṃyojanaṃ. Kasmā? Bandhanabhāvena pavattanato nissarituṃ appadānato. Pāṇātipātassa atthitāya so puggalo “pāṇātipātī” ti vuccatīti āha - “pāṇātipātassa...pe... hotī” ti. Yañhi yassa atthi, tena so apadissatīti. Bahutāyāti acakkhukādibhedena bahubhāvato. Pāṇātipātassa paṭipakkho apāṇātipāto. So pana atthato kāyadvāriko sīlasaṃvaroti āha “kāyikasīlasaṃvarenā” ti. Attāpi maṃ upavadeyyātiādi pāṇātipāte ādīnavadassanaṃ. Ādīnavadassino hi tato oramaṇaṃ. Desanāvasenāti aññattha sutte abhidhamme ca dasasu saṃyojanesu pañcasu nīvaraṇesu desanāvasena apariyāpannampi saṃyojanantipi nīvaraṇantipi idha vuttaṃ. Kasmā? Tadattasambhavato. Tenāha - “vaṭṭabandhanaṭṭhena hitappaṭicchādanaṭṭhena cā” ti, pāṇātipāto hi apāṇātipātapaccayaṃ hitaṃ paṭicchādentova uppajjatīti. Eko avijjāsavoti idaṃ sahaṃjātavasena vuttaṃ, upanissayavasena pana itaresampi āsavānaṃ yathārahaṃ sambhavo veditabbo. Pāṇātipātī hi puggalo “tappaccayaṃ atthaṃ karissāmī” ti kāme pattheti. Diṭṭhiṃ gaṇhāti, bhavavisesaṃ paccāsīti. Tattha uppannaṃ vihanati bādhatīti vighāto, dukkhaṃ, pariḷāhanaṃ anatthuppādavasena upatāpanaṃ pariḷāho, ayametesam viseso. Sabbatthāti sabbesu vāresu. Iminā upāyenāti atidesena pana pariggahito attho parato āgamissatīti.

34-40. Imasmiṃ padeti etena sattasupi vāresu tathā āgataṃ padaṃ sāmāññato gahitaṃ. Tenāha “iminā” tiādi. Rosanaṃ kāyikaṃ vācasikañcāti tappaṭipakkho arosopi tathā duvidhoti āha “kāyikavācasikaṃvarenā” ti. Yathā abhijjhā lobho, anabhijjhā alobho, evaṃ akodhūpāyāso abyāpādo, saṃvare sukhanti saṃvaroti daṭṭhabbo, anatilobho pana satisaṃvare, animāno ñāṇasaṃvare saṅgahaṃ gacchatīti daṭṭhabbaṃ. Imesu pana padesu evaṃ sabbavāresu yojanā kātabbāti sambandho.

Evaṃ āsavuppatti veditabbāti ettha vuttassapi ekajjhaṃ vuccamānattā “puna ayaṃ saṅkhepavinicchayo” ti vuttaṃ. Asammohatthaṃ ārammaṇassa. Purimesu tāva catūsu vāresu viramituṃ na sakkomīti vattabbaṃ. “Attāpi maṃ upavadeyyā” ti etassa padassa atthavaṇṇanāyaṃ “na sakkomī” ti, “anuvijjāpi maṃ viññū garaheyyu” nti etassa padassa atthavaṇṇanāyaṃ “na sakkotī” ti vattabbaṃ, iminā nayena pacchimesupi catūsu yathārahaṃ yojanā veditabbā. Atimāne bhavāsavaavijjāsavāti vuttaṃ mānena saha diṭṭhiyā anuppajjanato, atimāno pana kāmārāgenapi uppajjatevāti “atimāne kāmāsavaavijjāsavā” ti vattabbaṃ siyā, svāyaṃ nayo vuttanayattā suviññeyyoti na dassito. Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ kathitaṃ ādito catūhi chaṭṭhena vāti pañcahi vārehi, sesehi tīhi pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitassa bhikkhuno paṭisaṅkhāpahānaṃ, sabbehipi pana

bhikkhubhāve ʒhitassa gihivohārasamucchedo kathito. Tattha sabbattha vattaṃ “idañcidañca mayhaṃ kātuṃ nappatirūpa”nti paṭisañkhānavasena akaraṇaṃ pajahanañca paṭisañkhāpahānaṃ.

Kāmādīnavakathāvaṇṇanā

42. Upasumbheyyāti ettha upa-saddo samīpattho, sumbhanaṃ vikkhepanaṃ. Teneva tamenanti bhummatthe upayogavacananti āha - “tassa samīpe khipeyyā”ti, tassa kukkurassa samīpe aṭṭhikaṅkalaṃ khipeyyāti attho. Nimmamaṃsattā kaṅkalanti vuccatīti iminā vigatamaṃsāya aṭṭhikaṅkalikāya uraṭṭhimhi vā piṭṭhikaṇṭake vā sīsaṭṭhimhi vā kaṅkala-saddo niruḷhoti dasseti. Sunikkantanti nillikhitam katvāva nibbisesaṃ likhitam.

Ekattupaṭṭhānassa ajjhupekkhanavasena pavattiyā ekattā. Tenāha “catutthajhānupekkhā”ti. Yasmā panassa ārammaṇampi ekasabhāvameva, tasmā āha “sā hī”tiādi. Lokāmisasañkhātāti apariññātavatthunā lokena āmasitabbato, loke vā āmisoti sañkhaṃ gatāya vasena kāmaguṇānaṃ kāmabhāvo ca āmisabhāvo ca, so eva nippariyāyato āmisanti vattabbataṃ arahati. Kāmaguṇāmisāti kāmaguṇe chandarāgā. Gahaṇaṭṭhena bhusaṃ ādānaṭṭhena.

43. Ḍayanaṃ ākāseṇa gamananti āha “uppatitvā gaccheyyā”ti. Gijjhādīnaṃ vāsipharasu na hotīti āha - “mukhatuṇḍakena ḍasantā taccheyyū”nti. Vissajjeyyunti ettha “vissajjana”nti ākaḍḍhanaṃ adhippetam anekatthattā dhātūnaṃ, ākaḍḍhanañca anubandhitvā pātānanti āha “maṃsapesiṃ nakhehi kaḍḍhitvā pāteyyū”nti.

47. Purisassa ārohanayogyaṃ poriseyyaṃ.

48. Sampannaṃ sundaraṃ phalamassāti sampannaphalaṃ. Phalūpapannanti phalehi upetanti āha “bahuphala”nti.

50. Suvidūravidūreti ariyassa vinaye vohārasamucchedato suṭṭhu vidūrabhūte eva vidūre ahaṃ ʒhito. Kassaci nāma atthassapi ajānanato na ājānantīti anājānīyāti kattusādhanamassa dassento ajānanaketi ajānantabhojanasīseṇa tesam dātabbapaccaye vadati. Sesam suviññeyyameva.

Potaliyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Jīvakaṣuttavaṇṇanā

51. Kumāreṇa bhato posāpitoti kumārabhato, kumārabhato eva komārabhacco yathā “bhisakkameva bhesajja”nti.

Ārabhantīti ettha ārabha-saddo kāmaṃ kāmāyūhanayaññuṭṭhāpanaāpattiāpajjanaviññāpanādīsipi āgato, idha pana himsane icchitabboti āha - “ārabhantīti ghātenti”ti. Uddisitvā katanti attānaṃ uddisitvā māraṇavasena kataṃ nibbattitaṃ. Paṭiccamanti ettha kamma-saddo kammaśādhano atītakālikoti āha - “attānaṃ paṭicca kata”nti. Nimittakammassetam adhivacanaṃ “paṭicca kammaṃ phusati”tiādīsu viya. Nimittakammassāti nimittabhāveṇa laddhabbakammassa, na karaṇakārāpanavasena. Paṭiccamam ettha atthīti maṃsaṃ paṭiccamam yathā “buddhaṃ etassa atthīti buddho”ti. Tesanti nigaṇṭhānaṃ. Aññepi brāhmaṇādayo taṃladdhikā attheva.

Kāraṇanti ettha yutti adhippetā, sā eva ca dhammato anapetattā “dhammo”ti vuttāti āha - “kāraṇaṃ nāma tikoṭiparisuddhamacchamaṃsaparibhogō”ti. Anukāraṇaṃ nāma mahājanassa tathā byākaraṇaṃ yuttiyā dhammassa anurūpabhāvato maṃsaṃ paribhuñjitabbanti anuññātaṃ tatheva kathananti katvā. Tanti “jānaṃ uddissakataṃ maṃsaṃ paribhuñjati”ti evaṃ vuttaṃ paribhuñjanaṃ neva kāraṇaṃ hoti sabbena sabbaṃ abhāvato sati ca ayuttiyaṃ adhammoti katvā. Tathā byākaraṇanti “jānaṃ uddissakataṃ maṃsaṃ paribhuñjati”ti kathanāṃ yuttiyā dhammassa ananurūpabhāvato na anukāraṇaṃ hoti. Parehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvāti pare tiṭṭhiyā ‘jāna’ntiadinā dhammaṃ kathenti vadanti, tena kāraṇabhūtena sakāraṇo hutvā. Tehi tathā vattabbo eva hutvā tumhākaṃ vādo vā anuvādo vā “maṃsaṃ paribhuñjitabba”nti pavattā tumhākaṃ kathā vā parato parehi tathā pavattitā tassā anukathā vā. Viññūhi garahitabbakāraṇanti tiṭṭhiyā tāva tiṭṭhantu, tato aññehi paṇḍitehi garahitabbakāraṇaṃ. Koci na āgacchatīti garahitabbataṃ na āpajjatīti attho. Abhibhavitvā ācikkhantīti abhibhuyya madditvā kathenti, abhibhūtena akkosantīti attho.

52. Kāraṇehīti paribhogacittassa avisuddhatāhetūhi. Bhikkhū uddissakataṃ diṭṭhaṃ. Tādisamaṃsañhi paribhogānārahattā cittaavisuddhiyā kāraṇaṃ cittasaṃkilesāvahato. Idāni diṭṭhasutaparisaṅkitāni sarūpato dassetuṃ “diṭṭhādīsū”tiādi vuttaṃ. Tattha tadubhayavimuttaparisaṅkitanti “diṭṭhaṃ suta”nti imaṃ ubhayaṃ anissāya - “kiṃ nu kho imaṃ bhikkhuṃ uddissa vadhitvā sampādita”nti kevalameva parisaṅkitaṃ. Sabbasaṅgāhakoti sabbesaṃ tiṇṇaṃ parisaṅkitānaṃ saṅgaṇhanako.

Maṅgalādīnanti ādi-saddena āhunapāhunādikaṃ saṅgaṇhāti. Nibbematikā hontīti sabbena sabbaṃ parisaṅkitābhāvamāha. Itaresanti ajānantānaṃ vaṭṭati, jānato evettha āpatti hoti. Teyevāti ye uddissa kataṃ, teyeva.

Uddissakataṃsaparibhogato akappiyamaṃsaparibhogassa visesaṃ dassetuṃ “akappiyamaṃsaṃ panā”tiādi vuttaṃ. Purimasmim sacittakā āpatti, itarasmim acittakā. Tenāha - “akappiyamaṃsaṃ ajānitvā bhuttassapi āpattiyevā”ti. Paribhoganti paribhuñjitabbanti vadāmīti attho.

53. Tādisassāti tikoṭiparisuddhassa macchamaṃsassa paribhoge. Mettāvihārinopīti api-saddena amettāvihārinopī. Mettāvihārino paribhoge sikhāppattā anavajjatāti dassetuṃ “idha, jīvaka, bhikkhū”tiādi vuttaṃ. Aniyametvāti avisesetvā sāmāññato. Yasmā bhagavatā - “yato kho, vaccha, bhikkhuno taṇhā pahīnā hotī”tiadinā mahāvacchagottasutte attā aniyametvā vutto. Tathā hi vacchagotto - “tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo, atthi pana bhoto gotamassa ekabhikkhupi sāvako āsavānaṃ khayā...pe... upasampajja viharatī”ti āha, “idha, bhāradvāja, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharatī”tiadinā caṅkīsutte attā aniyametvā vutto. Tathā hi tattha parato - “yaṃ kho pana ayamāyasmā dhammaṃ deseti, gambhīro so dhammo duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo, na so dhammo sudesanīyo luddenā”tiadinā desanā āgatā, tasmā vuttaṃ “bhagavatā hi mahāvacchagottasutte, caṅkīsutte imasmim sutteti tīsu ṭhānesu attānaṃyeva sandhāya desanā katā”ti. Maṃsūpasecanova adhippeto macchamaṃsasahitassa āhārassa paribhogabhāvato macchamaṃsassa ca idha adhippetattā.

Agathito appaṭibaddho. Taṇhāmucchanāyāti taṇhāyanavasena mucchāpattiyā. Anajjhopanno taṇhāya abhibhavitvā na ajjhotthaṭo, gilitvā pariniṭṭhapetvā na saṇṭhitoti attho. Tenāha - “sabbam ālumpitvā”tiādi. Idha ādīnavo āhārassa paṭikūlabhāvoti āha “ekarattivāsenā”tiādi. Ayamatto āhāraparibhogoti atthasamyojanaparicchedikā “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”tiādīnā pavattā āhārapaṭibaddhachandarāganissaraṇabhūtā paññā assa atthīti nissaraṇapañño. Idamatthanti etamatthāya. Evaṃ santeti “brahmāti ca mettāvihārino samañña”ti avatvā ye dhammā mettāvihārassa paṭipakkhabhūtā, tattha sāvasesam pahāsi brahmā, anavasesam pahāsi bhagavāti sace te idaṃ sandhāya bhāsitaṃ, evaṃ sante tava idaṃ yathāvuttavacanam anujānāmi, na mettāvihāritāsāmaññaṃ mattatoti attho.

55. “Pāṭiyekko anusandhī”ti vatvā visuṃ anusandhibhāvaṃ dassetuṃ “imasmiṃ hī”tiādi vuttaṃ. Dvāraṃ thaketīti macchamaṃsaparibhogānuññāya aññesaṃ vacanadvāraṃ pidahati, codanāpathaṃ nirundhati. Kathaṃ sattānuddayaṃ dasseti? Sattānuddayamukhena bāhirakānaṃ macchamaṃsaparibhogapaṭikkhepo tayidaṃ micchā, tikoṭiparisuddhasseva macchamaṃsassa paribhogo bhagavatā anuññāto. Tathā hi vuttaṃ - “tīhi kho aham, jīvaka, ṭhānehi maṃsam paribhoganti vadāmi”tiādi. Vinayepi vuttaṃ - “tikoṭiparisuddham, devadatta, macchamaṃsam mayā anuññāta”nti. Tikoṭiparisuddhañca bhuñjantānaṃ sattesu anuddayā niccalā. “Sattānuddayaṃ dasseti”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “sace hī”tiādimāha.

Paṭhamena kāraṇenāti desanāvasenapi payogavasenapi paṭhamena parūpaghātahetunā. Kaḍḍhito so pāṇo. Galena pavedhentenāti yottagalena karaṇena asayhamānena. Bahupuññameva hoti āsādanāpekkhāya abhāvato, hitajjhāsayattā vāti adhippāyo. Esāham, bhantetiādi kasmā vuttaṃ, saraṇagamanavaseneva gahitasaraṇoti codanaṃ sandhāyāha “aya”ntiādi. Ogāhantotiādito paṭṭhāya yāva pariyoṣanā suttaṃ anussaranto atthaṃ upadhārento. Sesam suviññeyyameva.

Jīvakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Upālisuttavaṇṇanā

56. Pāvāraṃ pārupatīti pāvāriko, idaṃ tassa kulasamudāgataṃ nāmaṃ, so pana mahaddhano mahābhogo nagare seṭṭhiṭṭhāne ṭhito. Tenāha “dussapāvārikaseṭṭhino”ti. Dīghattā dīghatamattā. So kira pamāṇato upavacchayato diyaḍḍharatanaṃ atikkamma ṭhito. Evaṃladdhanāmoti “dīghatapassī”ti laddhasamañño. Bāhirāyataneti titthiyasamaye piṇḍapātoti vohāro natthi, tasmā sāsanaṃ vohārena “piṇḍapātappaṭikkanto”ti vuttanti adhippāyo.

Dassetīti deseti. Ṭhapetīti aññamaññaṃsaṅkarato vavatthapeti. Kiriyaṃyāti karaṇena. Pavattiyāti pavattanena. Daṇḍāni paññāpetīti ettha kasmā bhagavatā āditova tathā na pucchitanti? Yasmā sā tasmim atthe sabhāvanirutti na hoti, sāsane loke samayantaresu ca tādiso samudācāro natthi, kevalaṃ pana tasseeva nigaṇṭhassāyaṃ koṭṭhālakasādiso samudācāroti imamatthaṃ dassetuṃ “kammāni paññāpeti” iccevāha. Acittakanti cittarahitaṃ, cittena asamuṭṭhāpitanti attho. Kathaṃ pana tadubhayassa cittena vinā sambhavoti codanaṃ sandhāya tattha nidassanaṃ māha “yathā kirā”tiādi. Paṭivibhattānanti atthato bhinnānaṃ. Paṭivisiṭṭhānanti visesanapadavasena saddatopi bhinnānaṃ. Vacanaṃ patiṭṭhapetukāmoti

dīghatapassino yathāvuttavacanam patiṭṭhapetukāmo. Tasmiñhi patiṭṭhāpīte tenappasaṅgena āgato, upāli gahapati tasmim padese dhammam disvā sāsane abhippasīdissati.

Kathā eva upari vādāropanassa vatthubhāvato kathāvatthu. Kathāyam patiṭṭhapesīti kathāvatthusmim, tadatthe vā patiṭṭhapesi. Yathā tam vādāropanabhayena na avajānāti, evam tassam kathāyam, tasmim vā atthe dīghatapassim yāvatatiyam vāde patiṭṭhapesi. Vādanti dosam.

57. Idāni cetanāsampayuttadhammampi gahetvā kāyakammādivasena saṅgahetvā dassetuṃ “apicā”tiādi vuttam. Tattha tividham kāyaduccaritam kāyakammaṃ nāmātiādi “kammassa kiriyāyā”ti pāliyam akusalakammassa adhigatattā vuttam, pubbe pana aṭṭhakāmāvacarakusalacetanātiādi sāvajjam anavajjañca sāmāññato ekajjam katvā dassitam. Kasmā panettha cetanā na gahitāti āha “imasmim sutte kammaṃ dhura”nti. Kāyakammādivasena kammameva dhuraṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ, na cetanāmatameva. Evamāgatepīti kammānīti evam nāmena āgatepi cetanā dhuraṃ, tattha cetanaṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā vuttanti adhippāyo. Katham pana tattha kammanti vā kammānīti vā āgate tesam cetanāya dhurabhāvoti āha “yattha katthaci...pe... labhati”ti. Tattha yattha katthacīti yasmiṃ kismiñci dvāre. Sā vuttāvāti sā cetanā vuttāva, yā kāyasaṅkhārādipariyāyena sampayuttadhammāpi tadaggena lokiyāpi lokuttarāpi kammameva, abhiññādayo pana cetanāpakkhikāti daṭṭhabbam.

Mahantanti kaṭukaphalam. Na kilamati sappāṭihāriyattā paṭiññāya. Idāni tesam sappāṭihāriyatam dassetuṃ “tathā hī”tiādi vuttam. Yadi akusalam patvā kāyakammaṃ vacīkammaṃ mahantanti vadanto na kilamati, atha kasmā bhagavā idha akusalam manokammaṃ mahāsāvajjam kathesīti āha “imasmim pana ṭhāne”tiādi. Yāvatatiyam patiṭṭhāpanamattena gatamaggam paṭipajjanto. Tenāha “kiñci atthanipphattim apassantopī”ti.

58. Nivāsaṭṭhānabhūto bālako etissā atthīti bālakinī. Satthupaṭiññātāya nigaṇṭhānam mahāti sambhāvitattā mahānigaṇṭho.

60. Āvaṭṭeti purimākārato nivatteti attano vase vatteti etāyāti āvaṭṭanī, māyā. Tenāha “āvaṭṭetvā gahaṇamāya”nti. Satthupaṭiññānam buddhadassane cittameva na uppajjati, ayamettha dhammatā. Sace pana so tam paṭiññam appahāya buddhānam sammukhībhāvaṃ upagaccheyya, sattadhā muddhā phaleyya, tasmā bhagavā “mā ayaṃ bālo vinassī”tiāditova yathā sammukhībhāvaṃ na labhati, tathā karoti. Svāyamatto pāthikaputtasamāgamena dīpetabbo. Dassanasampattiniyāmamāha “tathāgataṃ hī”tiādi. Āgamā nu kho idha tumhākaṃ santikaṃ.

61. Vacīsacce patiṭṭhahitvāti yathāpaṭiññātāya paṭiññāya ṭhatvā.

62. Sītodake amatā pāṇā pānakāle pana maranti, tepi tena sītodakaparibhogena māritā honti, tasmā tapassinā nāma sabbena sabbam sītodakam na paribhuñjitabbanti tesam laddhi. Pākatikaṃ vā udakam sattoti purātanānam nigaṇṭhānam laddhi. Tenāha “sattasaññāya sītodakam paṭikkhipantī”ti. Tesam tam adhunātananigaṇṭhānam vādena virujjhati. Te hi pathavīādinavapadatthato aññameva jīvitaṃ paṭijānanti. Cittena sītodakam pātukāmo paribhuñjitukāmo hoti roge ṭhatvāpi sattānam cittassa tathā na vitatātā. Tenāha - “tenassa manodaṇḍo

tattheva bhijjati”ti. Tenāti sītodakam pātum paribhuñjituñca icchanena. Assāti yathāvuttassa nigaṇṭhassa. Tatthevāti tathācittuppadane eva. Bhijjati saṃvarassa vikopitattā. Tathābhūto so nigaṇṭho sītodakam ce labheyya, katipayam kalam jiveyya, alābhena pana parisussamānakaṇṭhotṭhatālujivhāādiko sabbaso paridāhābhibhūto mareyya. Tenāha - “sītodakam alabhamāno kalam kareyyā”ti. Kasmā? Yasmā sītodakam pivāya sannissitacittassa maraṇam hoti, tasmā vuttaṃ “manodaṇḍo pana bhinnopi cutimpi ākaḍḍhati”ti. Yasmā pana tathābhūtacittassa nigaṇṭhassa manosattesu nāma devesu upapatti hotīti titthiyānam laddhi, tasmā vuttaṃ “manodaṇḍo pana bhinnopi paṭisandhimpī ākaḍḍhati”ti. Itīti evaṃ “idhassa nigaṇṭho”tiādiākārena. Nanti upāliṃ gahapatiṃ. Mahantoti vadāpesi “manopaṭibaddho kalam karotī”ti vadantoti adhippāyo.

Upāsakassāti upālissa gahapatissa. Mucchāvasenātiādinā anvayato byatirekato ca manodaṇḍassa mahantataṃ vibhāveti. Cittasantatippavattimattenevāti vinā kāyadaṇḍena vacīdaṇḍena ca kevalam cittasantatippavattimattena. Bhijjivāpīti ettha pi-saddena abhijjivāpi. Aniyyanikāti appāṭihīrā, ayuttāti attho. Sallakkhesi upāsakoti vibhattiṃ vipariṇāmetvā yojanā. Pañhapaṭibhānānīti nātum icchite atthe uppajjanakapaṭibhānāni.

“Manopaṭibaddho kalam karotī”ti vadantena atthato manodaṇḍassa taduttarabhāvo paṭiññāto hotīti āha “idāni manodaṇḍo mahantoti idaṃ vacana”nti. Tathā ceva vuttaṃ - “manodaṇḍova balavā mahantoti vadāpesī”ti.

63. Pāṇātipātādito yamanam yāmo, catubbidho yāmo catuyāmo, catuyāmasaṅkhātena saṃvarena saṃvuto cātuyāmasaṃvarasaṃvuto. Atṭhakathāyam pana yāma-saddo koṭṭhāsapariyāyoti “iminā catukoṭṭhāsenā”ti vuttaṃ. Piyajātikam rūpādiārammaṇam rāgavasena bālehi bhāvanīyattā “bhāvita”nti vuccatīti āha “bhāvitanti pañca kāmagaṇā”ti.

Yo sabbam pāpam āsavañca vāretīti sabbavārī, tassa navasu padatthesu sattamo padattho, tena sabbavārīnā pāpam vāritvā ṭhitoti sabbavārīvārīto. Tenāha “sabbena pāpavāraṇena vāritapāpo”ti. Tato eva sabbassa vāritabbassa āsavassa dhunanato sabbavārīdhuto. Vāritabbassa nivāraṇavasena sabbavārīno phuṭo phusitoti sabbavārīphuṭo. Saṅghātanti sahasā hananam, asaṅcetanikavadhanti attho. Katarasmim koṭṭhāseti tisu daṇḍakoṭṭhāsesu katarakoṭṭhāse.

64. Khaliyati samādiyatīti khalam, rāsīti āha - “ekam maṃsakhalanti ekam maṃsarāsi”nti. Vijjādharaiddhiyā iddhimā. Sā pana iddhi yasmā ānubhāvasampannasewa ijjhati, na yassa kassaci. Tasmā āha “ānubhāvasampanno”ti. Vijjānubhāvasaseneva ānubhāvasampanno. Citte vasībhāvappatto ānubhāvāya eva vijjāya paguṇabhāvāpādanena. Etena vasībhāvam lokiyaśamaññāvasena bhagavā upāliṃ gahapatiṃ paññāpetukāmo evamāha. Lokikā hi “bhāvanāmayaiddhiyā iddhimā cetovasībhāvappatto parūpaghātam karotī”ti maññanti. Tathā hi te isayo paresam saṃvaṇṇenti, isīnam ānubhāvam kittenti. Yam panettha vattabham, tam parato āgamissatīti.

65. Araññameva hutvāti sabbaso araññameva hutvā. Araññabhāvena araññam jātam, na nāmamattena. Isīnam atthāyāti isīnam āsādanatthāya.

Godhāvarītīrato nātidūre. Usūyamānoti “na maṃ esa jano parivāretī”ti usūyaṃ karonto. Kiliṭṭho vatāti paṅkadantarajasiratādīhi kiliṭṭhasarīro. Anañjitamaṇḍitoti anañjitakkhiko sabbena, sabbaṃ amaṇḍito ca. Tasmim kāle “kālasseva akkhīnaṃ aṇjanaṃ maṅgala”nti manussānaṃ laddhi, tasmā anañjanaṃ visuṃ gahitaṃ.

Rājā tassa vacanaṃ gahetvāti “vedesu īdisaṃ āgataṃ bhavissatīti evaṃ, bhante”ti rājā tassa purohitassa vacanaṃ gahetvā. Usumajātahadayoti uttattahadayo. Nāsikānaṃ appahonte mukhena assasanto.

Vijitajayehi āgantvā nakkhattayuttaṃ āgamentehi nisīditabbaṭṭhānaṃ jayakhandhāvāraṭṭhānaṃ. Udaḥavutṭhipātanādi tasmim pāpakamme asamaṅgibhūtānampi samanuññatāya antokaraṇatthaṃ kataṃ. Katabhaṇḍavutṭhīti ābharaṇavassaṃ. Mahājano samanuñño jātoti yojanā. Mātuposakarāmoti mātari sammāpaṭipanno rāmo nāma eko puriso. Asamaṅgibhūtānanti asamanuññānaṃ.

Avakiriyāti asussūsaṃ paṭicca. Phuliṅgānīti aggikaṇāni. Patanti kāyeti kāye ito cito nipatanti. Ete kira nirayaṃ vivarivā mahājanassa dassenti.

Yathāphāsukaṭṭhānanti mayaṃ kañcīpi desaṃ uddissa na gacchāma, yattha pana vasantassa pabbajitassa phāsu hoti, taṃ yathāphāsukaṭṭhānaṃ gacchāmaṃti adhippāyo. Saṅghāti saṃhatā. Gaṇāti taṃtaṃseṇibhāvena gaṇitabbatāya gaṇā. Gaṇibhūtāti ekajjhāsaya hutvā rāsibhūtā. Adinnādānantiādīsipi niraye paccitvā manussalokaṃ āgataṃ vipākāvasesenāti ānetvā yojetabbaṃ.

Paggaṇhissāmīti sambhāvanaṃ uppādessāmi. Nesaṃ kattabbanti cintesīti yojanā. Kim cintesi? Āghātaṃ uppādetvā anattakaraṇūpāyaṃ. Tenāha “so dhammakathāpariyosāne”tiādi. Nāgabalapicchillādīnanti nāgabalasāsapaan̐kolatelakaṇikāraṇiyyāsādīnaṃ cikkhallānaṃ. Viheṭṭhayimsu nirayādikathāhi ghaṭṭentā. Chadvārārammaṇeti cakkhādīnaṃ channaṃ dvārānaṃ ārammaṇabhūte rūpādivisaye.

Nava vuṭṭhiyoti udaḥavutṭhi sumanapupphavutṭhi māsakavutṭhi kahāpaṇavutṭhi ābharaṇavutṭhi āvudhavutṭhi aṅgaravutṭhi pāsāṇavutṭhi vālikāvutṭhīti imā nava vuṭṭhiyo. Avañcayīti sakkāraṃ karonto viya hutvā asakkāraṃ karonto anattacaraṇena vañcayī. Adūsaketi anaparādhe.

“Ditṭhamaṅgalikā brāhmaṇakaññā”ti jātakatṭhakathādīsū āgataṃ, idha pana “seṭṭhidhītā”ti. Vāreyyatthāyāti āvāhatthāya, assāti pesitapuggalassa. Tādisena nīcakulasamvattaniyena kammunā laddhokāsena caṇḍālayoniyaṃ nibbatto.

Cammaḡeheti cammena chādite gehe. Mātaṅgottevassa nāmaṃ ahosi jātisamudāgataṃ. Tanti ghaṇṭaṃ. Vādentō tālanena saddaṃ karonto. Mahāpathaṃ paṭipajji ditṭhamaṅgalikāya gehadvārasamīpena.

Tassā veyyāvaccakarā ceva upaṭṭhākamanussā paṭibaddhā ca surāsonḍādayo jāṇukapparādīhi sukotṭitaṃ koṭṭitabhāvena mucchaṃ āpannattā matoti saññāya chaḍḍesum.

Atha bodhisatto āyuavasesassa atthitāya mandamande vāte vāyante cirena saññaṃ paṭilabhati. Tenāha “mahāpuriso”tiādi. Gehaṅgaṇeti gehassa mahādvārato bahi vivaṭaṅgaṇe. Patitoti pātaṃ katvā icchitattānippattiṃ antaraṃ katvā anuppavesena nipanno. Ditṭhamaṅgalikāyāti ditṭhamaṅgalikākāraṇena.

Yasanti vibhavaṃ kittisaddaṇca. Candanti candamaṇḍalaṃ, candavimānanti attho. Ucchiṭṭhageheti parehi paribhuttagehe. Maṇḍapeti nagaramajjhe mahāmaṇḍape.

Khīramaṇimūlanti khīramūlaṃ, pādesu baddhamaṇimūlaṇca. Yāvatā vācuggatā pariyattīti yattako manussavacīdvārato uggato nikkhanto pavatto, yaṃkiñci vacīmayanti attho. Ākāsaṇgaṇeti vivaṭaṇgaṇe.

Dummavāsīti dhūmo dhūsaro, anañjitāmaṇḍitoti adhippāyo. Otallakoti nihīnajjhāsayo, appānubhāvoti attho. Paṭimuṇca kaṇṭheti yāva galavāṭakā pārupitvā. Ko re tuvanti are ko nāma tvaṃ.

Pakatanti paṭiyattaṃ nānappakārato abhisankhataṃ. Uttiṭṭhapiṇḍanti antaragharaṃ upagamma ṭhatvā laddhabbapiṇḍaṃ, bhikkhāhāraṇti attho. Labhatanti lacchatu. Sapākoti mahāsatto jātivasena yathābhūtaṃ attānaṃ āvikaroti.

Atthatthitaṃ saddahatoti samparāyikassa atthassa atthibhāvaṃ saddahantassa. Apehīti apagaccha. Ettoti imasmā ṭhānā. Jammāti lāmaka.

Anūpakhatteti ajaṅgale udakasampanne khette phalavisesaṃ paccāsīsaṇṭā. Etāya saddhāya dadāhi dānanti ninnāṃ thalaṇca pūrento megho viya guṇavante nigguṇe ca dānaṃ dehi, evaṃ dento ca appeva ārādhaye dakkhiṇeyyeti. Dakkhīṇeyyeti sīlādiguṇasamannāgate.

Tānīti te brāhmaṇā. Veṇupadarenāti veḷuvilīvena.

Giriṃ nakhena khaṇasīti pabbataṃ attano nakhena khaṇanto viya ahosi. Ayoti kālaloḥaṃ. Padahasīti abhibhavasī, attano sarīrena abhibhavanto viya ahosi.

Āvedhitanti calitaṃ viparivattetvā ṭhitaṃ. Piṭṭhitoti piṭṭhipassena. Bāhuṃ pasāreti akammaṇeyyanti akammakkhamaṃ bāhudvayaṃ thaddhaṃ sukkhadaṇḍakaṃ viya kevalaṃ pasāreti, na samiñjēti, setāni akkhīni parivattanena kaṇhamaṇḍalassa adissanato.

Jīvitanti jīvanaṃ.

Vehāyasanti ākāse. Pathaddhunoti pathabhūtaddhuno viya.

Saññampi na karotīti “ime kulappasutā”ti saññāmatampi na karoti. Dantakaṭṭhakucchiṭṭhakanti khādīdantakaṭṭhattā vuttaṃ. Etasseva upari patissati appaduṭṭhapadosabhāvato, mahāsattassa tadā ukkaṃsagatakhettabhāvato. Iddhivisaṃ nāma acinteyyo, tasmā kathaṃ sūriyassa uggantaṃ nādāsīti na cintetabbaṃ. Aruṇuggaṃ na paññāyatīti tasmīṃ padese aruṇapabhā na paññāyati, andhakāro eva hoti.

Yakkhāvaṭṭo nu kho ayaṃ kālaviyāyāyo. Mahāpaññanti mahantānaṃ paññānaṃ adhiṭṭhānabhūtaṃ. Janapadassa mukhaṃ passathāti imassa janapadavāsino janassa upaddavena maṅkubhūtaṃ mukhaṃ passatha.

Etassa kathā etasseva upari patissatīti yāhi tena pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāsamāpattivihāraparipūritāhi sīladiṭṭhisampadāhi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte ariyūpavādakammaabhisapasaṅkhātā pharusavācā pavattitā, sā abhisapi tassa khetavisesabhāvato tassa ca ajjhāsaya pharusatāya diṭṭhadhammavedaniyakammaṃ hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti, sattame divase vipaccanasabhāvaṃ jātaṃ, khamāpīte pana mahāsatte payogasampatti

paṭibāhitattā avipākadhammataṃ āpajjati ahosikammabhāvato. Ayañhi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadhammavedaniyassa dhammatā, tena vuttaṃ ‘etassa kathā etasseva upari patissatī’tiādi. Mahāsatto pana taṃ tassa upari patituṃ na adāsi, upāyena mocesi. Tena vuttaṃ cariyāpiṭake -

“Yaṃ so tadā maṃ abhisapi, kupito duṭṭhamānaso;
Tasseva matthake nipati, yogena taṃ pamocayi”nti.

Yañhi tattha sattame divase bodhisattena sūriyuggamananivāraṇaṃ kataṃ, ayamettha yogoti adhippeto. Yogena hi ubbaḷhā sarājikā parisā nagaravāsino negamā ceva jānapadā ca bodhisattassa santikaṃ tāpasam ānetvā khamāpesuṃ. So ca bodhisattassa guṇe jānitvā tasmim cittaṃ pasādesi. Yaṃ panassa matthake mattikāpiṇḍassa ṭhapanam, tassa ca sattadhā phālanam kataṃ, taṃ manussānam cittānurakkhaṇattham. Aññathā hi - “ime pabbajitā samānā cittaṃ vase vattanti, na pana cittaṃ attano vase vattāpentī”ti mahāsattampi tena sadisaṃ katvā gaṇheyyuṃ, tadassa tesam dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti. Tenāha “athassā”tiādi.

Lohakūṭavassanti ayaguḷavassam. Tadā hi ratanamattāni diyaḍḍharatanamattānapi tikhiṇaṃsāni ayaguḷamaṇḍalāni ito cito ca nipatantā manussānam sarīrāni khaṇḍakhaṇḍakāni akaṃsu. Kalavassanti tanukakaddamapaṭalakaddamam. Upahaccāti āghāṭetvā. Tadeva majjhāraññaṃ.

67. Anuviccekāraṇanti anuviccekaraṇam. Kāraṇehi dvīhi aniyyānikasāsane ṭhitānam attano sāvakattaṃ upagate paggahaniggahāni dassetuṃ “kasmā”tiādi vuttaṃ.

69. Anupubbim kathanti anupubbiyā anupubbaṃ kathetabbakathaṃ, kā pana sā? Dānādikathā. Dānakathā tāva pacurajanesupi pavattiyā sabbasādhāraṇattā sukarattā sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca āditova kathitā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissaṅgabhāvato sukheveva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakapaṭiggahaṇavisuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogayasasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānakathānantaram sīlakathā kathitā. Tañca sīlam vaṭṭanissitam, ayaṃ bhavasampatti tassa phalanti dassanattham, imehi ca dānasīlamayehi paṇītacariyabhedabhinnehi puññakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsū paṇītatārādibhedabhinna aparimeyyā bhogabhavasampattiyoti dassanattham tadanantaram saggakathā. Svāyaṃ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho sabbadā anupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanattham saggānantaram maggo, maggañca kathentena tadadhigamūpāyasandassanattham saggapariyāpannāpi pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti kāmānam ādīnavo. Hīnā gammā pothujjanikā anariyā anathasañhitāti tesam okāro lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānam vatthubhūtāti tattha saṃkilesa. Sabbaso kilesavippamuttaṃ nibbānanti nekkhamme ānisaṃso ca kathetabboti ayamatto maggantīti ettha iti-saddena dassitoti veditabbaṃ.

Sukhānam nidānanti diṭṭhadhammikānam samparāyikānam nibbānasañhitānañcāti sabbesampi sukhānam kāraṇam. Yañhi kiñci loke bhogasukhaṃ nāma, taṃ sabbam dānanidānanti pākaṭo ayamatto. Yaṃ pana jhānavipassanāmaggaḥ phalanibbānapaṭisaṃyuttaṃ sukhaṃ, tassapi dānam upanissayapaccayo hotiyeva. Sampattīnam mūlanti yā imā loke padesarajjasirissariyasattaratanasamujjalacakkavattisampadāti evampabhedā

mānusikā sampattiyo, yā ca cātumahārājādigatā dibbā sampattiyo, yā vā panaññāpi sampattiyo, tāsam sabbāsam idam mūlakāraṇaṃ. Bhogānanti bhuñjitabbaṭṭhena “bhogo”nti laddhanāmānaṃ manāpiyarūpādīnaṃ, tannissayānaṃ vā upabhogasukhānaṃ, paṭiṭṭhā niccalādhīṭṭhānatāya. Visamagatassāti byasanappattassa. Tānanti rakkhā tato paripālanato. Leṇanti byasanehi paripātiyamānassa oḷīyanapadeso. Gatīti gantabbaṭṭhānaṃ. Parāyaṇanti paṭisaraṇaṃ. Avassayoti vinipatitum adento nissayo. Ārammaṇanti olubbhārammaṇaṃ.

Ratanamayāsīhāsanasadisanti sabbaratanamayāsattaṅgamahāsīhāsanasadisaṃ, mahagghaṃ hutvā sabbaso vinipatitum appadānato. Mahāpathavisadisam gatagataṭṭhāne paṭiṭṭhāsambhavato. Yathā dubbalassa purisassa ālambanarajju uttiṭṭhato tiṭṭhato ca upatthambho, evaṃ dānaṃ sattānaṃ sampattibhave upapattiyā ṭhitiyā ca paccayo hotīti āha “ālambanaṭṭhena ālambanarajjusadisa”nti. Dukkhanittharaṇaṭṭhenāti duggatidukkhanittharaṇaṭṭhena. Samassāsanaṭṭhenāti lobhamacchariyādipaṭisattupaddavato sammadeva assāsanaṭṭhena. Bhayaparittāṇaṭṭhenāti dālidīyabhayaṃ paripālanāṭṭhena. Maccheramalādīhīti maccheralobhadosaissāmicchādīṭṭhivicikicchādi cittamalehi. Anupalittaṭṭhenāti anupakkiliṭṭhatāya. Tesanti maccheramalādīnaṃ. Etesaṃ eva durāsadaṭṭhena. Asantāsanaṭṭhenāti asantāsahetubhāvena. Yo hi dāyako dānapati, so sampatipi na kutoci santasati, pageva āyatim. Balavantaṭṭhenāti mahābalavatāya. Dāyako hi dānapati sampati pakkhabalena balavā hoti, āyatim pana kāyabalādīhi. Abhimaṅgalasammataṭṭhenāti “vuḍḍhikāraṇa”nti abhisammatabhāvena. Vipattito sampattiyā nayaṇaṃ khemantabhūmisampāpanaṃ.

Idāni mahābodhicariyabhāvenapi dānaguṇaṃ dassetuṃ dānaṃ nāmetantiādi vuttaṃ. Tattha attānaṃ niyyādentena eti dānaphalaṃ sammadeva passantā mahāpurisā attano jīvitampi pariccajanti, tasmā ko nāma viññujātiko bāhire vatthumhi saṅgaṃ kareyyāti ovādaṃ deti. Idāni yā lokiyā lokuttarā ca ukkaṃsagatā sampattiyo, tā sabbā dānatoyeva pavattantīti dassento “dānañhī”tiādimāha. Tattha sakkamārabrahmasampattiyo attahitāya eva, cakkavattisampatti pana attahitāya ca parahitāya cāti dassetuṃ sā tāsam parato vuttā. Etā lokiyā, imā pana lokuttarāti dassetuṃ “sāvakaṃpāramīññaṇa”ntiādi vuttaṃ. Tāsupi ukkaṭṭhukkaṭṭhatarukkaṭṭhatamameva dassetuṃ kamena ñāṇattayaṃ vuttaṃ. Tesam pana dānassa paccayabhāvo heṭṭhā vutttoyeva. Eteneva tassa brahmasampattiyāpi paccayabhāvo dīpitoti veditabbo.

Dānañca nāma hitajjhāsayena, pūjāvasena vā attano santakassa paresaṃ pariccajanaṃ, tasmā dāyako purisapuggalo paresaṃ santakaṃ harissatīti aṭṭhānametanti āha - “dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkotī”ti. Sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro natthi sobhāvisesāvahattā sīlassa. Sīlapupphasadisam pupphaṃ natthīti etthāpi eseṃ nayo. Sīlagandhasadiso gandho natthīti ettha “candanaṃ tagaraṃ vāpī”tiādikā gāthā - “gandho isīnaṃ ciradikkhitānaṃ, kāyā cuto gacchati mālutenā”tiādikā jātakagāthāyo ca āharitvā vattabbā, sīlañhi sattānaṃ ābharaṇaṇceva alaṅkāro ca gandhavilepanaṇca dassanīyabhāvāvahañca. Tenāha “sīlālaṅkārena hī”tiādi.

Ayaṃ saggo labbhatīti idam majjhimehi chandādīhi samādānasīlaṃ sandhāyāha. Tenāha sakko devarājā -

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;

Majjhimena ca devattaṃ, uttamaṃ visujjhatī”ti.

Itthoti sukho. Kantoti kamaṇīyo. Manāpoti manavaḍḍhanako. Taṃ pana tassa itthādhābhāvaṃ dassetuṃ “niccamettha kīlā”tiādi vuttaṃ.

Dosoti aniccatādinā appassādādinā ca dūsitabhāvo, yato te viññūnaṃ cittaṃ nārādhenti. Atha vā ādīnaṃ vāti pavattetīti ādīnavo, paramakapaṇatā. Tathā ca kāmā yathābhūtaṃ paccavekkhantānaṃ paccupatitṭhanti. Lāmakabhāvoti aseṭṭhehi sevitabbo, seṭṭhehi na sevitabbo nihīnabhāvo. Saṃkilissananti vibādhakatā upatāpatā ca.

Nekkhamme ānisaṃsanti ettha yattakā kāmesu ādīnavā, tappaṭipakkhato tattakā nekkhamme ānisaṃsā. Apica - “nekkhammaṃ nāmetaṃ asambādhaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ nikkhantaṃ kāmehi, nikkhantaṃ kāmasaññāya, nikkhantaṃ kāmavitakkehi, nikkhantaṃ kāmapariḷāhehi, nikkhantaṃ byāpādasaññāyā”tiādinā nayena nekkhamme ānisaṃse pakāsesi, pabbajjāya jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi. Kallacittanti heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammakkhamacittaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā assaddhiyādayo cittassa rogabhūtā, tadā te vigatā, tasmā āha “arogacitta”nti. Diṭṭhimānādikilesavigamena muducittaṃ. Kāmacchandādivigamena vinīvaraṇacittaṃ. Sammāpaṭipattiyaṃ ulārapīṭipāmojjayogena udaggacittaṃ. Tattha saddhāsampattiyaṃ pasannacittaṃ. Yadā bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā kallacittanti kāmacchandavigamena arogacittaṃ. Muducittanti byāpādivigamena mettāvasena akathinacittaṃ. Vinīvaraṇacittanti uddhaccakukkuccavigamena vikkhepassa vigatattā tena apihitacittaṃ. Udaggacittanti thinamiddhavigamena sampaggahitavasena alīnacittaṃ. Pasannacittanti vicikicchavigamena sammāpaṭipattiyaṃ adhimuttacittanti evamettha sesapadānaṃ attho veditabbo.

Seyyathāpītiādinā upamāvasena upālissa saṃkilesappahānaṃ ariyamagganipphādanañca dasseti. Apagatakāḷakanti vigatakāḷakaṃ. Sammadevāti suṭṭhu eva. Rajananti nīlapītādiraṅgajātaṃ. Paṭiggaṇheyyāti gaṇheyya pabhassaraṃ bhaveyya. Tasmīmyeva āsaneti tissaṃ eva nisajjāyaṃ. Etenassa lahuvipassakatā tikkhapaññatā sukhapaṭipadākhippābhiññatā ca dassitā hoti. Virajanti apāyagamanīyarāgarajādīnaṃ vigamena virajaṃ. Anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamena vītamalaṃ. Tiṇṇaṃ maggānanti heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggānaṃ. Tassa uppattiākāradassananti kasmā vuttaṃ? Nanu maggañānaṃ asaṅkhatadhammārammaṇanti codanaṃ sandhāyāha “taṃ hī”tiādi. Tattha paṭivijjhantanti asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhantaṃ. Tenāha “kiccavasenā”ti.

Tatridaṃ upamāsaṃsandanaṃ - vatthaṃ viya cittaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādimalehi saṃkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilā viya anupubbīkathā, udakaṃ viya saddhā, udae temetvā ūsagomayachārikābharehi kāḷakapadesa sammadditvā vatthassa dhovanapayogo viya saddhāsinehena temetvā satisamādhīpaññāhi dose sithile katvā sutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho. Tena payogena vatthe kāḷakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātaṃ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittassa maggena pariyodapananti.

Diṭṭhadhammoti vatvā dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti tannivattanatthaṃ “pattadhammo”ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññāpi vijjatīti tato visesanatthaṃ “viditadhammo”ti vuttaṃ. Sā panesā viditadhammatā dhammesu ekadesanāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ “pariyogāḷhadhammo”ti vuttaṃ. Tenassa saccābhisambodhaṃyeva dīpeti. Maggañāṇāhi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādheṇaṃ nippadesena catusaccadhammaṃ samantato ogāhantaṃ nāma hoti. Tenāha - “diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo”ti. Tiṇṇā vicikicchāti sappatibhayakantārasadisā soḷasavatthukā aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā vicikicchā tiṇṇavicikicchā. Vigatakaṭṭhākaṭṭhoti pavattiādīsu “evaṃ nu kho, kiṃ nu kho”ti evaṃ pavattikā vigatā samucchinā kaṭṭhākaṭṭhā. Sārajjakarāṇaṃ pāpadhammaṇaṃ pahīnattā tappatipakkhesu sīlādiguṇesu suppatiṭṭhitattā vesārajjāṃ visāradabhāvaṃ veyyattiyāṃ patto. Attanā eva paccakkhato diṭṭhattā na tassa paro pacceṭṭabbo atthīti aparappaccayo.

71. Paṇḍitoti paññavā.

72. Tena hi sammāti dovārikena saddhiṃ sallapatiyeva, “etthevā”ti tena vuttavacanāṃ sutvāpi tassa atthaṃ asallakkhento. Kasmā? Paridevatāya. Tenāha “balavasokena abhibhūto”ti.

73. Tenevāti yena uttarāsaṅgena āsanaṃ sammajjati, teneva udare parikkhipanto “māhaṃ satthāraṃ mama sarīrena phusi”nti antaraṃ karonto uttarāsaṅgena taṃ udare parikkhipanto pariggahetvā. “Dattapaññatta”ntiādīsu viya datta-saddo ettha bālapariyāyoti āha “jaḷosi jāto”ti. Upaṭṭhākassa aññathābhāvenāti pubbe attano upaṭṭhākassa idāni anupaṭṭhākabhāvena.

75. Aviññāṇakaṃ dārusākhādimayaṃ. Bahalabahalaṃ pītāvalepanaṃ raṅgajātanti ativiya bahalaṃ pītavaṇṇamaññiṭṭhaādivalepanarajanaṃ. Ghaṭṭetvā uppāditacchaviṃ, yā raṅgaṃ pivati. Nillomatanti punappunaṃ anulimpanena. Khaṇḍakhaṇḍitanti khaṇḍakhaṇḍitabhāvaṃ. Raṅgakkhamo rajaniyo. Tenāha “rāgamattaṃ janetī”ti. Anuyoganti codanaṃ. Vīmaṃsanti vicāraṇaṃ. Thuse koṭṭetvā taṇḍulapariyesanaṃ viya kadaliyaṃ sārāpariyesanaṃ viya ca nigaṇṭhavāde sārāvīmaṃsanaṃ. Tato eva ca taṃ vīmaṃsanto rittako tucchakova hotīti. Sabbampi buddhavadanaṃ catusaccavinimuttaṃ natthi, tañca vīmaṃsiyamānaṃ viññūnaṃ pītisomanassameva janeti, atappakañca asecanābhāvenāti āha “catusaccakathā hī”tiādi. Yathā yathāti yadi khandhamukhena yadi dhātāyatanādīsu aññataramukhena buddhavadanaṃ ogāhissati, tathā tathā gambhīraññāṇaṃyeva gocarabhāvato gambhīrameva hoti. Yo cettha paṇḍito nipuṇo kataparappavādo paṇidhāya sabbathāmena codanaṃ ārambhati tassa codanā kesaggamattampi cāletuṃ na sakkoti. Puna sucirampi kālaṃ vicārentesupi vimaddakkhamato, evaṃ tathāgatavādo svākyātabhāvatoti āha “anuyogakkhamo vimajjanakkhamo cā”ti.

76. Visayapariññāṇena dahati paṭipakkhe sodhetīti dhīro, svāyamaṃsa dhīrabhāvo sabbaso sammohaviddhamsanatāyāti āha - “yā paññā...pe... tena samannāgatassā”ti. Pabhinnakhīlassāti samucchinnaṃsabbacetokhīlassa, kilesamaccumāravijayeneva abhisāṅkhārakhandhamārā jītāva hontīti tesāṃ dvinnāṃ idha aggahaṇaṃ. Īgha-saddo dukkhapariyāyoti āha “niddukkassā”ti. Tattha saupādisesanibbānappattiyā kilesena niddukkhatā, anupādisesanibbānappattiyā

vipākadukkhena niddukkhata. Rajjanadussanamuyhanādivasena vividham īsanato vīsaṃ, vīsameva vesaṃ, rāgādīti āha - “vesantarassāti rāgādivīsaṃ taritvā vitaritvā t̥hitassā”ti.

Tusitassāti karuṇāyanavasena tusiyā itassa saṃvattassa. Evaṃ sati “muditassā”ti idaṃ punaruttameva hoti. Manujassāti paṭhamāya jātīyā bhagavā manussajātiyo hutvā vuttānaṃ vakkhamānānañca vasena sadevakaṃ abhibhavitvā t̥hito acchariyo bhagavāti dasseti. Sadevakaṃ lokaṃ saṃsārato nibbānasukhaṃ narati neti pāpetīti naro, nāyakoti attho, tassa narassa, tenāha “punarutta”nti. “Manujassā”ti vatvā “narassā”ti punaruttaṃ padaṃ. Atthavasena aññathā vuccamāne ekekagāthāya dasaguṇā nappahonti, na pūrentīti attho.

Vinetīti vinayo, vinayo eva veneyikoti āha “sattānaṃ vināyakassā”ti. Viññūnaṃ ruciṃ rāti, īretīti vā ruciro, svāyamassa rucirabhāvo kusalatāyāti āha “sucidhammassā”ti. Pabhāsakassāti ñāṇālokena pabhassarabhāvakarassa. Nissaṅgassāti aṭṭhasupi parisāsu, sadeve vā sabbasmiṃ loke aggaṇhāpanapariccāgena nissaṭassa. Gambhīraguṇassāti paresaṃ ñāṇena appatit̥ṭṭhabhāvā gambhīraguṇassa. Tenāha bhagavā - “atthi, bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā”tiādi. Ariyāya vā tuṇhībhāvena monappattassa. Dhamme t̥hitassāti dhammakāye suppatit̥ṭṭhitassa. Saṃvutattassāti arakkhiyakāyasamācārādītāya saṃvutasabhāvassa.

Āguṃ na karotītiādīhi catūhi kāraṇehi, pantasenāsanassāti vivittasenāsanassa. Paṭimantanapaññāyāti sabbaparappavādānaṃ viparāvattamantanapaññāya. Monāṃ vuccati ñāṇaṃ sabbato kilesānaṃ nidhunanato.

Isisattamassāti sabbaisīsu jeṭṭhassa sādhutamassa. Setṭhappattassāti setṭhaṃ uttamaṃ sammāsambodhiṃ pattassa. Akkharādīnīti akkharapadabyañjanākāra-niruttiniddesa-saṃkāsanapakāsana-vivaraṇa-vibhajanuttānīkaraṇānīti byañjanatthapadāni. Samodhānetvā vineyyajjhāsayaṇurūpaṃ pakāsanato kathanato padakassa. Puri-saddo “pubbe”ti iminā samānatthoti āha - “purindadassāti sabbapaṭhamam dhammadānadāyakassā”ti. Bhagavā asayhaṃ sahituṃ samatthoti āha “samatthassā”ti. Tenāha - “tathāgataṃ buddhamasayhasāhina”nti. Te pattassāti te guṇe anavasesato pattassa. Vitthāretvā saṃkilesavodānadhammaṃ byākarotīti byākaraṇo, byākaraṇo eva veyyākaraṇo. Tantipadanti tantim āropetvā t̥hapitaṃ padaṃ.

Taṇhābandhanena sabbena vā kilesabandhanena abaddhassa. Mahāpaññāyāti mahānubhāvāya paññāya, mahāvisayāya vā paññāya. Sabbā hi bhagavato paññā mahānubhāvā, yathāsakaṃ visaye mahāvisayā ca ekādivasena anavasesato mahāvisayā nāma sabbaññutāva. Ānubhāvadassanaṭṭhenāti acchariyācinteyyāparimeyyassa attano ānubhāvassa lokassa dassanaṭṭhena. Yakkhassāti vā lokaṃ pūjanīyassa. Ayaṃ upāsako khujjuttarā viya upāsikā sekhapāṭisambhidāppattoti āha “sotāpattimaggeneva paṭisambhidā āgatā”ti. Kilesappahānavaṇṇaṃ kathentoti kilesappahānaṃ visayaṃ nimittaṃ katvā vaṇṇaṃ kathento.

77. Sampiṇḍitāti sannicitā, ganthitāti attho. Ime sattāti yaṃ yadeva paribbhamantā sattā. Attanova cintayantīti avītataṇhatāya sakaṃyeva payojanaṃ cintenti. Tathā hi mate ñātake anusocantāpi tehi sādhetabbassa attano payojanasseva vasena anusocanti. Uṇhaṃ ahoṣīti balavatā cittassa santāpena santattaṃ abbhantaraṃ hadayaṭṭhānaṃ khadiraṅgārasantāpitaṃ viya uṇhaṃ ahosi. Tenāha “lohitam

vilīyitthā”ti. Pattamattanti ekapattapūramattaṃ. Abhisamayasādhikāya catusaccadesanāya saṅkhepeneva desitattā āha - ‘ugghaṭitaññupuggalassa vasena dhammadesanā pariniṭṭhitā”ti.

Upālisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Kukkuravatikasuttavaṇṇanā

78. Koliyesūti bahuvacanavasenaṃ pāḷi āgatā. Evaṃnāmake janapadeti atthavacanaṃ kasmā vuttanti āha “so hī”tiādi. Na niyamitoti “asukamhi nāma vihāre”ti na niyamevā vutto. Senāsanevāti āvāseveva, na rukkhamaḷādi. Vesakiriyā ghāsaggahaṇādinā samādātabbaṭṭhena govataṃ, tasmīṃ niyutto govatiko. Tenāha “samādinnavovato”ti. Yaṃ sandhāyāhu vedavedino - “gacchaṃ bhakkheti, tiṭṭhaṃ mutteti, upāhā udakaṃ dhūpeti, tiṇāni chindatī”tiādi. Ayaṃ aceloti acelakapabbajjāvasena acelo, purimo pana govatiko kukkuravatikoti ettha vuttanayānusārena attho vattabbo. Palikuṇṭhitvāti ubho hatthe ubho pāde ca samīṇjitvā. “Ukkuṭiko hutvā”tipi vadanti. Gamaṇaṃ nipphajjanaṃ gatīti āha - “kā gatīti kā nipphattī”ti. Nipphattipariyosānā hi vipākadhammappavatti. Katūpacitakammavasena abhisampareti etthāti abhisamparāyo, paraloko. Tatthassa ca nipphattiṃ pucchati āha - “abhisamparāyamhi kattha nibbattī”ti. Kukkuravatasamādānanti kukkurabhāvasamādānaṃ, “ajja paṭṭhāya ahaṃ kukkuro”ti kukkurabhāvādhiṭṭhānaṃ.

79. Paripuṇṇanti yattakā kukkuravikārā, tehi paripuṇṇaṃ. Tenāha “anūna”nti. Abbokiṇṇanti tehi avomissaṃ. Kukkurācāranti kukkurānaṃ gamanākārotiādiācārena kukkurabhāvādhiṭṭhānacittamāha. Tathā tathā ākappetabbato ākappo, pavattiākāro. So panettha gamanādikoti āha “kukkurānaṃ gamanākāro”tiādi. Ācārenāti kukkurasīlācārena. Vatasamādānenāti kukkuravatādhiṭṭhānena. Kukkuracariyādiyeva dukkaratapacaraṇaṃ. Tena gativipariyesākārena pavattā laddhi. Assa kukkuravatikassa aññā gati natthīti itaragatiṃ paṭikkhipati, itarāsaṃ pana sambhavo eva natthīti. Nipajjamānanti vatasīlādināṃ saṃgopanaṃ sījhamānaṃ. Yathā sakammakadhātusaddā atthavisesavasena akammakā honti “vibuddho puriso vibuddho kamalasaṇḍo”ti, evaṃ atthavisesavasena akammakāpi sakammakā hontīti dassento “na paridevāmi na anutthunāmī”tiādimāha. Anutthunasaddo ca sakammakavasena payujjati “purāṇāni anutthuna”ntiādīsu. Ayañcettha payogoti iminā gāthāyañca anutthunanarodanaṃ adhippetanti dasseti.

80. Vuttanayenevāti iminā govatanti govatasamādānaṃ. Gosīlanti gavācāraṃ. Gocittanti “ajja paṭṭhāya gohi kātabbaṃ karissāmī”ti uppannacittanti imamatthaṃ atidisi. Gvākappe pana vattabbaṃ avasiṭṭhaṃ “kukkurākappe vuttasadisamevā”ti imināva atidiṭṭhaṃ, visiṭṭhañca yathā pana tatthātiādinā vuttameva. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ kukkuravatādīsu vuttanayameva.

81. Ekaccakammakiriyāvasenāti ekaccassa akusalakammassa kusalakammassa karaṇappasaṅgena. Imesanti govatikakukkuravatikānaṃ. Kiriyāti govatabhāvanādivasena pavattā kiriyā. Pākaṭā bhavissatīti “imasmīṃ kammacatukke idaṃ nāma kammaṃ bhajati”ti pākaṭā bhavissati.

Kāḷakanti malīnaṃ, cittassa apabhassarabhāvakaraṇanti attho. Taṃ panettha kammamāpathasampattameva adhippetanti āha “dasaakusalakammamāpatha”nti. Kaṇhanti kaṇhābhijātihetuto vā kaṇhaṃ. Tenāha “kaṇhavipāka”nti. Apāyūpapatti

manussesu ca dobhaggiyaṃ kaṇhaviṭṭhāko, yathā tamabhāvo vutto, ekattaniddhesena pana “apāye nibbattanato”ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho. Sukkanti odātaṃ, cittassa pabhassarabhāvakaraṇanti attho, sukkābhijātihetuto vā sukkaṃ. Tenāha “sukkaṇṭhāko”nti. Saggūpapatti manussaloke sobhaggiyaṃca sukkaviṭṭhāko, yathā ca jotibhāvo vutto, ekattaniddhesena pana “sagge nibbattanato”ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho, vomissakakammanti kālena kaṇhaṃ, kālena sukkanti evaṃ missakavasena katakammaṃ. “Sukhadukkhaviṭṭhāko”nti vatvā sukhadukkhānaṃ pavattiākāraṃ dassetuṃ “missakakammaṇhī”tiādi vuttaṃ. Kammaṃsa kaṇhasukkasamañña kaṇhasukkābhijātihetutāyāti, apaccayagāmitāya tadubhayavinimuttassa kammakkhayakarakammaṃsa idha sukkapariyāyopi na icchitoti āha - “ubhaya...pe... asukkanti vutta”nti. Tattha ubhayaviṭṭhāko yathādhigatassa viṭṭhāko. Sampattibhavapariyāpanno hi viṭṭhāko idha “sukkaṇṭhāko”ti adhippeto, na accantaparisuddho.

Sadukkanti attanā uppādetabbena dukkhena sadukkaṃ, dukkhasaṃvattanikanti attho. “Imasmiṃ sutte cetanā dhuraṃ, upālisutte kamma”nti heṭṭhā vuttampi atthaṃ idha sādheyati vijānanatthaṃ. Abhisankharitvāti āyūhitvā. Taṃ pana paccayasamavāyasiddhito saṃkaḍḍhanaṃ piṇḍanaṃ viya hotīti āha - “saṃkaḍḍhitvā, piṇḍaṃ katvāti attho”ti, sadukkaṃ lokanti apāyalokamaṃsa. Viṭṭhāko phassaṃsa tattha viṭṭhāko pavattamaṃsa. Bhūtakammantoti nibbattakammato attanā katūpacitakammato. Yathābhūtaṃ yādisaṃ. Kammaṃsa bhāgavaseṇāti kammaṃsarikkhavasena. Upapatti hotīti apadādhedā upapatti. Kammena viya vuttāti yaṃ karoti, tena upapajjati ekakammeneva jāyamaṇā viya vuttā apadādhedā. Upapatti ca nāma viṭṭhāko hoti viṭṭhāko sambhavante ekaṃsa te upapattiviseṇā sambhavanti. Yadi evaṃ kammaṃsa “tena upapajjati”ti upapattikammahetukā vuttāti āha “yasmaṃ panā”tiādi. Yena kammaviṭṭhāko nibbattoti yena kammaviṭṭhāko viṭṭhāko ayaṃ satto nibbattoti vuccati. Taṃkammaviṭṭhāko phassaṃsa tassa tassa kammaṃsa viṭṭhāko phassaṃsa. Kammena dātabbaṃ dāyaṃ tabbipaṇṇaṃ ādiyanti kammadāyādā, phassaṃsa. Kammaṃsa dāyajjati kammaphalassa dāyajjaṃ, tasmā vuttaṃ “kammadāyajjā”ti. Tenāha “kammameva nesaṃ dāyajjaṃ santaka”nti.

Tisso ca heṭṭhimajjhānacetanāti idaṃ abyābajjhavedanaṃ vediyanaekantasukhuppattiyā hetubhāvasādhanaṃ. Yadi evaṃ yathāvuttā jhānacetanā tāva hotu ekantasukhuppattihetubhāvato. Kāmaṃvacarā kintīti kāmaṃvacarā pana kusalacetanā taṃsabhāvaṃbhāvato kintīti kena pakāreṇa abyābajjhamanosaṃkhāro nāma jātoti codeti, itaro pana na sabbā kāmaṃvacarakusalacetanā tathā gahitā, atha kho ekaccā jhānacetanānukūlāti dassento “kaṣiṇasajjanakāle kaṣiṇāsevanakāle labbhanti”ti āha. Tattha kaṣiṇāsevanacetanā gahetabbā, sā upacārājjhānassa sādhiṇā. Tena kāmaṃvacaracetanā paṭhamajjhānacetanāya ghaṭitāti kaṣiṇasajjanacetanāpi kadāci tādisā hotīti gahitā. Parikammādivasena hi pavattā bhāvanāmayā kāmaṃvacarakusalacetanā paṭhamajjhānassa āsannatāya vuttā. Catutthajjhānacetanā tatiyajjhānacetanāya ghaṭitāti idaṃ ekattakāyaekattasaññisattāvāsavatāya taṃsarikkhākaṃ upekkhāpi idisesu tṭhānesu sukhasarikkhatā, evaṃ santasabhāvatā ñāṇasahitatā ca. Keci pana catutthajjhānacetanānugūṇāti nidassentā kaṣiṇasajjanakāle kaṣiṇajjhānakāle kaṣiṇāsevanakāle labbhatīti tatiyajjhānacetanāya āsannaghaṭitatā vuttāti vadanti, taṃ tesāṃ matimattaṃ, vuttanayeneva tāsāṃ

ghaṭitatā veditabbā. Ubhayamissakavasenāti ubhayesaṃ kusalākusalasaṅkhārānaṃ sukhadukkhānañca missakabhāvavasena. Vemānikapetānanti idaṃ bāhullato vuttaṃ, itaresampi vinipātikānaṃ kālena dukkhaṃ hotiyeva.

Tassa pahānāyāti tassa yathāvuttassa kammaṃ anuppattidhammatāpādanāya. Yā cetanāti yā apacayagāminicetanā. Kammaṃ patvāti sukhakammanti vuccamāne maggacetanāya añño paṇḍarataro dhammo nāma natthi accantapārisuddhibhāvato. Akaṇhā asukkāti āgatāti ettha sukkabhāvapaṭikkhepakāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Tenāha “idaṃ pana kammacatukkaṃ patvā”tiādi.

82. Aniyyānikapakkheti aceḷakapabbajjāya kukkuravate ca. Yogeti ñāyadhammapaṭipattiyanti attho. Yonenāti yo titthiyaparivāso tena bhagavatā paññatto. Yaṃ titthiyaparivāsaṃ samādiyivāti ayamettha yojanā. Ghaṃsitvā suvaṇṇaṃ viya nighaṃsoppale. Koṭṭetvā hatthena viya kulālabhājanaṃ.

Vūpakaṭṭhoti vivitto ekībhūto. Pesitattoti nibbānaṃ pati pesitatto. Kāmaṃ tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ...pe... vihāsīti imināva arahattanikūṭena desanā niṭṭhāpitā hoti, āyasmato pana seniyassa paṭipattikittanaparametaṃ ujukaṃ āpannaarahattabhāvadīpanaṃ, yadidaṃ “aññataro kho panā”tiādivacananti āha “arahattanikūṭenevā”ti. Arahattādhigamoyeva tassa tesāṃ abbhantaratā. Sesāṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Kukkuravatikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Abhayarājakumārasuttavaṇṇanā

83. Jātiyā asamāno nihīnācariyo paradattūpajīvikāya mātuyā kucchiyaṃ jāto pādasikaputto. Nindāvasena vadati etenāti vādo aguṇoti āha - “vādaṃ āropehīti dosaṃ āropehī”ti. Nibbattavasena nirayaṃ arahati, nirayasaṃvattaniyena vā kammena niraye niyutto nerayiko. Āpāyikoti etthāpi eseṃ nayo. Avīcimhi uppajjitvā tattha āyukappasaññitaṃ antarakappaṃ tiṭṭhatīti kappatṭho.

Nirayūpapattipariharaṇavasena tikicchitūṃ sakkuṇeyyoti tekiccho, na tekiccho atekiccho. Dve ante mocetvāti pharusāṃ vā appiyaṃ vā kappeyyāti dve koṭṭhāse muñcitvā te anāmasitvā pucchitaṃ atthaṃ tato bahi karonto uggilati nāma. Taṃ pana evaṃ kātuṃ na sakkotīti āha - “uggilitūṃ bahi nīharitūṃ na sakkhitī”ti. Evamevāyaṃ pucchā na gahetabbā, ayamettha dosoti taṃ apucchāṃ karonto apanayanto ogilati nāma, tathā pana asakkonto patiṭṭhāpento na ogilati nāma, bhagavā pana tamatthaṃ okāsaṃpi akaronto ubhayathāpi asakkhīti veditabbo. Kathaṃ? Bhagavā hi “na khvettha rājakumāra ekaṃsenā”ti vadanto nigaṇṭhassa adhippāyaṃ viparivatteti, ubho ante mocetvā pañhaṃ vissajjesi, evaṃ tāva uggilitūṃ asakkhi. “Na tatra rājakumāra ekaṃsenā”ti vadanto eva ca “nāyaṃ pucchā evaṃ avibhāgena pucchitabbā, vibhajitvā pana pucchitabbā”ti pucchāya dosaṃ dīpento taṃ hārento ogilitumpi sakkhatīti.

Uṭṭhātūṃ na sakkhissati cittassa aññathā pavattiyā. Abhayo dve magge kataparicayo cheko nipuṇo vādasīlo ca hutvā vicarati. Tenāha - “so vādajjhāsayatāya tassa vacanaṃ sampaṭicchanto ‘evaṃ, bhante’ti āhā”ti.

85. Evarūpanti yā paresaṃ appiyā amanāpā duruttavācā, evarūpā vācā, na pana pharusavācā. Pharusavācāya hi setughāto tathāgatānaṃ. Cetanāpharusatāya hi pharusavācā icchitā, na paresaṃ appiyatāmattena. Natṭhā nigaṇṭhā

ogilikādisammatassa pañhassa ekavacanena viddhamsitattā.

86. Dārakassa aṅke nisīdanassa kāraṇaṃ dassetuṃ “lesavādino”tiādi vuttaṃ. Tattha lesavādinoti chalavādino, vādamagge vā aparipuṇṇatāya lesamatteneva vādasīlā. Osaṭasaṅgāmoti anekavāraṃ paravādamaddanavasena otiṇṇavādasasaṅgāmo. Vijjhivāti nakhena vijjhivā. Imamevāti yvāyaṃ dārako attano vādabhaṅgapariharaṇatthaṃ iminā aṅke nisīdāpito, imameva assa dārakaṃ upamaṃ nissayaṃ katvā vādaṃ bhindissāmi. “Assa vādaṃ appaṭitātāya upamāya bhañjissāmi”ti cintetvā.

Apaneyyaṃ assa ahanti assa dārakassa mukhato ahaṃ taṃ apaneyyaṃ. Abhūtatthova abhūtaṃ uttarapadalopenāti āha “abhūtanti abhūtattha”nti. Atacchanti tasveva vevacananti āha “atacchanti na taccha”nti. Abhūtanti vā asantaṃ avijjamānaṃ. Atacchanti atathākāraṃ. Anatthasaṃhitanti diṭṭhadhammikenā, samparāyikenā vā anatthena saṃhitaṃ, anatto vā saṃhitaṃ, na atthoti vā anatto, atthassa paṭipakkho sabhāvo, tena saṃhitanti anatthasaṃhitaṃ, piṣuṇavācaṃ samphappalāpañcāti attho. Evamettha catubbidhassapi vacīduccaritassa gahitatā daṭṭhabbā.

Duppayuttoti duppaṭipanno. Na taṃ tathāgato bhāsati abhūtatādidosaḍḍhattā. Tampi tathāgato na bhāsati bhūtatthepe anatthasaṃhitatādidosaḍḍhattā.

Ṭhānaṃ kāraṇaṃ etissā atthīti ṭhāniyā ka-kārassa ya-kāraṃ katvā, na ṭhāniyāti atṭhāniyā, nikkāraṇā ayuttiyuttā, sā eva kathāti atṭhāniyakathā. Attapaccakkhakathaṃ kathemāti attanā eva paccakkhaṃ katvā pavattiyamānaṃ chalakathaṃ kathema.

Gāmikamahallako “ime maṃ vañcetukāmā, ahameva dāni ime vañcessāmi”ti cintetvā “evaṃ bhavissati”tiādimāha. “Na mayaṃ dāsā”tipi vattuṃ nāsakkhimsu pubbe tathākatikāya katattā.

Tatiyaṃ tatiyamevāti dvīsupi pakkhesu tatiyaṃ tatiyameva vācaṃ. Bhāsitabbakālaṃ anatikkamitvāti yassa yadā yathā bhāsitabbam, tassa tadā tatheva ca bhāsanato bhāsitabbam kāraṇaṃ bhāsitabbakālaṇca anatikkamitvāva bhāsati.

87. Ṭhānuppattikañāṇenāti ṭhāne eva uppajjanakañāṇena. Tasmim tasmim kāraṇe tassa taṃ taṃ avatthāya uppajjanakañāṇena, dhammānaṃ yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvoti dhammasabhāvo. Dhamme sabhāvadhamme anavasese vā yāthāvato upadhāretīti dhammadhātu, sabbaññutā. Tenāha “sabbaññutaññāṇassetam adhivacana”nti. Suppaṭividdhanti sabbaṃ ñeyyadhammaṃ suṭṭhu paṭivijjhanavasena, suṭṭhu paṭividdhanti attho. Tenāha “hatthagataṃ bhagavato”ti. Neyyapuggalavasena pariniṭṭhitāti kathāparivibhāgena ayameva desanā cattāri ariyasaccāni dassento arahattaṃ paccakkhāsīti.

Abhayarājakumārasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Bahuvedaniyasuttavaṇṇanā

88. Pañcakaṅgoti vaḍḍhakīkiccasādhane vāsīādipañcakaṃ aṅgaṃ saṃdhanam etasminti pañcakaṅgo. Thambhādivatthūnaṃ thapanaṭṭhena thapati. Paṇḍitaudāyitthero, na kāḷudāyī thero.

89. Pariyāyati attano phalaṃ vattetīti pariyāyo, kāraṇaṃ. Vedanāsannissito ca kāyikacetāsikabhāvo kāraṇaṃ. Tenāha - “kāyikacetāsikavasena dve veditabbā”ti. Tattha pasādakāyasannissitā kāyikā, cetosannissitā cetāsikā. Sukhādivasena tissoti ettha sukhanaḍḍakhanupekkhanāni sukhādivedanāya kāraṇaṃ. Tāni hi pavattinimittāni katvā tattha sukhādisaddappavatti, iminā nayena sesesupi yathārahaṃ kāraṇaṃ niddhāretvā vattabbaṃ. Upavicāravasenāti ārammaṇaṃ upecca savisesapavattivasena. Yasmiñhi ārammaṇe somanassavedanā pavattati, ārammaṇatāya taṃ upagantvā itaravedanāhi viṣiṭṭhatāya savisesaṃ tattha pavatti. Tenāha “somanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicaratī”ti. Esa nayo sesavedanāsu gehassitānīti gehanissitāni.

90. Pariyāyenāti “idamettha dukkhasminti vadāmī”ti vuttaṭṭhānaṃ sandhāya vadati. Taṃ dassentoti kāmāñcetta sutte - “dvepānanda, vedanā vuttā”ti dve ādiṃ katvā vedanā dassitā, ekāpi pana dassitā evāti dassento. Upatthambhetunti ekāpi vedanā vuttā mayā pariyāyena, evaṃ sati dvepi vattabbāti evaṃ tassa vādaṃ upatthambhetuṃ. Kathaṃ pana ekā vedanā vuttāti? Yaṃ kiñci vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, idamettha dukkhasminti vadāmīti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ itivuttakavaṇṇanāyaṃ paramatthadīpaniyaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

Kathaṃ panettha rūpāvacaracattutthe arūpesu saññāvedayitanirodhe sukhaṃ uddhatanti āha “ettha cā”tiādi. Santaṭṭhenāti paṭipakkhadhammānaṃ vūpasantabhāvena. Paṇītaṭṭhenāti bhāvanāvisesavisiṭṭhena atappakabhāvene va seṭṭhabhāvena ca, paccayavisesena padhānabhāvaṃ nītantipi paṇītaṃ. Vedayitasukhaṃ nāma vedanābhūtaṃ sukhanti katvā. Avedayitasukhaṃ nāma yāvatā niddukkhatā, tāvatā sukhanti vuccatīti. Atha vā nirodho suṭṭhu khādati khanati kāyikacetāsikābādhanti vattabbataṃ arahati sattāhampi tattha dukkhassa nirujjhanato. Tenāha “niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhenā”ti.

91. Yasmiṃ yasmiṃ bhava, cittuppāde, avatthāya vā niddukkhabhāvo, dukkhassa paṭipakkhatā anupalabbhanena dukkhavivittaṃ, taṃ sukhasmiṃyeva paññāpeti. Sesāṃ suviññeyyameva.

Bahavedanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Apaṇṇakasuttavaṇṇanā

93. Nānāvidhāti nānāvidhaditṭhikā samaṇabrāhmaṇāti pabbajjāmattena samaṇā, jātimattena brāhmaṇā ca. Dassananti diṭṭhi. Gahitanti abhinivissa gahitaṃ. Iti te attano dassanaṃ gahetukāmā pucchanti. Vinā dassanena loko na niyyātīti vimokkhabhāvanāya ekena dassanena vinā loko saṃsāradukkhato na nigacchati. Ekadiṭṭhiyampi patiṭṭhātuṃ nāsakkhiṃsu saddhākārābhāvato. Tathā hi te imāya desanāya saraṇesu patiṭṭhahiṃsu. Yasmā aviparīte saddheyyavatthusmiṃ uppannasaddhā “ākāravatī”ti adhippetā, tasmā yo loko aviparītadhammadeśanā, ayamevesāti pavattā maggasādhanaḍḍatāya saddhāya kāraṇabhāvato tannissayā saddhā, sā ākāravatīti vuttā. Avatthusmiñhi saddhā ayuttakāraṇatāya na ākāravatī. Ākāravatīti ettha vatī-saddo na kevalaṃ atthitāmattadīpako, atha kho atisayatthadīpako pāsāṃsatthadīpako vā daṭṭhabbo. Tena ākāravatīti saddheyyavatthivasena atisayakāraṇavatīti vā pāsāṃsakāraṇavatīti vā ayamettha attho. Apaṇṇakoti ettha yathā kañci atthaṃ sādhetuṃ āraddhassa payogo viraddho,

tattha akārako viya hoti punapi ārabhitabbatāya. Aviraddho pana atthassa sādhanato apaṇṇako, evaṃ ayampi dhammo abhibhavitvā pavattanato ekaṃsato “apaṇṇako”ti vutto. Tenāha “aviraddho advejjhagāmī ekaṃsagāhiko”ti.

94. Tabbipaccanīkabhūtāti tassā micchādiṭṭhiyā paccanīkabhūtā.

95. Nesanti kusalānaṃ dhammānaṃ. Akusalato nikkhantabhāveti asaṃkiliṭṭhabhāve. Ānisaṃsoti suddhaviṇṇatā. Visuddhipakkhoti visuddhibhāvo pariyodātātā. Abhūtaḍḍhammassa diṭṭhibhāvassa saññāpanā ācikkhanā abhūtaḍḍhammasaññāpanā. Sāvajjesu paramavajje micchādassane paggaḥaṇanti kuto susīlyassa paggaḥoti āha - “micchādassanaṃ gaṇhantasseva susīlyam pahīnaṃ hotī”ti. Micchādiṭṭhiyādayoti ettha micchāsaṅkappo paralokābhāvacintā, micchāvācā paralokābhāvavādabhūto musāvādo, ariyānaṃ paccanīkatādayo. Aparāparaṃ uppajjanavasena punappunaṃ citte uppajjanavasena. Pāpakā akusalā dhammāti paccavekkhaṇasaññāpanādikāle uppajjanakā tathāpavattā akusalakhandhā.

Kaliggahoti anattapariggaho. So pana yasmā diṭṭheva dhamme abhisamparāyaṇca parājayo hotīti āha “parājayaḍḍhā”ti. Dussamattoti ettha du-saddo “samādinno”ti etthāpi ānetvā yojetabboti āha “dupparāmaṭṭho”ti. Yathā dupparāmaṭṭho hoti, evaṃ samādinno dussamatto dussamādinno vutto. Sakavādameva pharivāti attano natthikavādameva “idameva saccaṃ moghamāñña”nti avadhārento aññassa okāsaḍḍhanavasena pharivā. Tenāha “adhimuccitvā”ti. “Sambuddho”tiādi adhimuccanākāradassanaṃ. Riñcatīti viveceti apaneti. Tenāha “vajjetī”ti.

96. Kaṭaggahoti kataṃ sabbaso siddhimeva katvā gahaṇaṃ. So pana jayalābho hotīti vuttaṃ “jayaḍḍhā”ti. Suggahitoti suṭṭhukaraṇavasena gahito. Suparāmaṭṭhoti suṭṭhu parāparaṃ āsevanavasena āmaṭṭho. Ubhayenapi tassa kammaṃsa katūpacitabhāvaṃ dasseti, sotthibhāvavahattaṇca saggupapattisaṃvattanato pāpasabhāvapahānato ca.

97. Sahatthā karontassāti sahattheneva karontassa. Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. Pacanaṃ dahanam vibādhananti āha “daṇḍena pīlentassā”ti. Sokaṃ sayam karontassāti parassa sokakāraṇam sayam karontassa, sokaṃ vā uppādentassa. Parehi attano vacanakarehi. Sayampi phandatotī parassa vibādhanapayogena sayampi phandato. Atipātayatoti padaṃ suddhakattuutthe hetukattuutthe ca vattatīti āha “hanantassapi hanāpentassāpī”ti.

Gharassa bhitti anto bahi ca sandhitā hutvā ṭhitā gharasandhi. Kiñci pi asesetvā niravasesameva lopoti nillopo. Ekāgāre niyutto vilopo ekāgāriko. Parito sabbaso panthe hananaṃ paripantho. Pāpaṃ na karīyati pubbe asato uppādetum asakkuṇeyyattā, tasmā natthi pāpaṃ. Yadi evaṃ kathaṃ sattā pāpaṃ paṭipajjantīti āha - “sattā pana karomāti evaṃsaññino hontī”ti. Evaṃ kirassa hoti “imesañhi sattānaṃ hiṃsādikiriyā na attānaṃ phusati tassa niccatāya nibbikārattā, sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmim vikopitepi na kiñci pāpa”nti. Khuranemināti nisitakhuramayanaṃ. Gaṅgāya dakkhiṇadisā appatirūpadeso, uttaradisā patirūpadesoti adhippāyena “dakkhiṇaṇce”tiādi vuttanti “dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā”tiādimāha.

Mahāyāganti mahāvijitayaññasadiṣaṃ mahāyāgaṃ. Sīlasaṃyamenaṃti kāyikavācasikaṃvarena. Saccavacanenaṃti saccavācāya. Tassa visuṃ vacanaṃ loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garu, evaṃ

puññadhammesu saccavācā. Tenāha bhagavā - “ekam dhammatitassā”tiādi. Vuttanayenevāti kaṇhapakkhe vuttanayena. Tattha hi - “natthi pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo”ti āgataṃ, idha “atthi puññaṃ, atthi puññassa āgamo”ti āgataṃ, ayameva viseso. Sesam vuttasadisamevāti “tesametaṃ pāṭikaṅkha”nti evamādiṃ sandhāya vadati, taṃ heṭṭhā purimavārasadisam.

100. Ubhayenāti hetupaccayapaṭisedhavacanena. Saṃkilesapaccayanti saṃsāre paribbhamanena kilinnassa malinabhāvassa kāraṇaṃ. Vuttavipariyāyena visuddhipaccayanti saddattho veditabbo. Balantiādīsu sattānaṃ saṃkilesāvahaṃ vodānāvahaṃca ussāhasaṅkhātāṃ balaṃ vā, sūravīrabhāvasaṅkhātāṃ vīriyaṃ vā, purisena kattaṃ purisathāmo vā, so eva paraṃ paraṃ tṭhānaṃ akkamanappattiyaṃ purisaparakkamo vā natthi na upalabbhati.

Satvayogato, rūpādīsu sattavisattatāya ca sattā. Pāṇanato assāsapassāsavasena pavattiyaṃ pāṇā. Te pana so ekindriyādivasena vibhajitvā vadatīti āha “ekindriyo”tiādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato bhūtāti vuccantīti āha “aṇḍakosa...pe... vadantī”ti. Jīvanato pāṇaṃ dhārento viya vaḍḍhanato jīvāti evaṃ sattapāṇabhūtajīvesu saddattho veditabbo. Natthi etesaṃ saṃkilesavisuddhīsu vasoti avasā. Natthi nesaṃ balaṃ vīriyaṅcāti abalā avīriyā. Niyatatāti acchejjasuttāvatābhejjamaṇi viya niyatapavattanatāya gatijātibandhapajahavasena niyāmo. Tattha tattha gamananti channaṃ abhijātīnaṃ tāsū tāsū gatisu upagamaṇaṃ samavāyena samāgamo. Sabhāvoyevāti yathā kaṇṭakassa tikkhātā, kabiṭṭhaphalānaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākāratā, evaṃ sabbassapi lokassa hetupaccayena vinā tathā tathā pariṇāmo, ayaṃ sabhāvoyeva akittimoyeva. Tenāha “yena hī”tiādi.

Sakuṇe hanatīti sākuṇiko, tathā sūkariko. Luddoti aññopi yo koci māgaviko nesādo. Pāpakammapasutatāya kaṇhābhijātī nāma. Bhikkhūti sākiyā bhikkhū, macchamaṃsakhādanato nīlābhijātīti vadanti. Nāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya “paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādantī”ti vadanti. Eke pabbajitā, ye savisesaṃ attakilamathānuyogamanuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattentā viya hontīti kaṇṭakavuttikāti vuttā. Thatvā bhuñjanadānapaṭikkhepādivatasamāyogena paṇḍaratarā. Acelakasāvakāti ājīvakasāvake vadati. Te kira ājīvakaladdhiyā visuddhacittatāya nigaṇṭhehi paṇḍaratarā. Nandādayo hi tathārūpāya paṭipattiyaṃ pattaṃ, tasmā nandādayo nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarāti vuttā “sukkābhijātī”ti.

Ayametesam laddhīti sākuṇikādibhāvūpagamanena kaṇhābhijātīādīsu dukkhaṃ sukhaṃca paṭisaṃvedentā anukkamena mahākappānaṃ cullāsītisahassāni khepetvā ājīvakabhāvūpagamanena paramasukkābhijātiyaṃ tathā saṃsārato sujjhantīti ayaṃ tesam niyati ājīvakānaṃ laddhi.

“Natthi dinna”nti vadanto natthiko dānassa phalaṃ paṭikkhipatīti āha - “natthikadiṭṭhi vipākaṃ paṭibāhati”ti. Tathā ceva heṭṭhā samvaṇṇitaṃ “natthikadiṭṭhi hi natthitamāhā”ti. Ahetukadiṭṭhi ubhayanti kammaṃ vipākaṃca ubhayaṃ. So hi “ahetū apaccayā sattā saṃkilissanti visujjhantī”ti vadanto kammaṃ viya vipākassapi saṃkilesavisuddhīnaṃ paccayattābhāvavacanato tadubhayaṃ paṭibāhati nāma. Vipāko paṭibāhito hoti asati kamme vipākābhāvato. Kammaṃ paṭibāhitaṃ hoti asati vipāke kammaṃ niratthakabhāvāpattito. Atthatoti sarūpena. Ubhayaṃ paṭibāhakāti visum visum taṃtaṃdiṭṭhitā vuttāpi sabbe te natthikādayo

natthikadiṭṭhiādivasena paccekam tividhadiṭṭhikā eva ubhayapaṭibāhakattā.
“Ubhayapaṭibāhakā”ti hi hetuvacanam. Ahetukavādā cātiādi paṭiññāvacanam. Yo hi vipākapaṭibāhanena natthikadiṭṭhiko, so atthato kammapaṭibāhanena akiriyadiṭṭhiko, ubhayapaṭibāhanena ahetukadiṭṭhiko ca hoti. Sesadvayepi eseva nayo.

Sajjhāyanti tāṃ diṭṭhidīpakam gantham uggahetvā paṭhanti. Vīmaṃsanti tassa attham vicārenti. Tesantiādi vīmaṃsanākāradassanam. Tasmim ārammaṇeti yathāparikappitakammaphalābhāvadīpake “natthi dinna”ntiādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe. Micchāsati santiṭṭhatīti “natthi dinna”ntiādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena “evameta”nti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathā gahite punappunam tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samādiyamānā micchāvāyāṃupatthambhitā ataṃsabhāvaṃ “taṃsabhāva”nti gaṇhanti micchāsati laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṇhā santiṭṭhati. Cittaṃ ekaggaṃ hotīti yathāvuttavitakkādipaccayalābhena tasmim ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggaṃ pahāya ekaggaṃ appitaṃ viya hoti. Micchāsamādhipi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalehi kadāci samādhānapatirūpakiccakaro hotiyeva vālavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbam. Javanāni javantīti anekakkhattum tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. Paṭhamajavane pana satekicchā honti, tathā dutiyādīsūti dhammasabhāvadassanametaṃ, na pana tasmim khaṇe tesam satekicchabhāvāpādanam kenaci sakkā kātum.

Tatthāti tesu tīsu micchādassanesu. Koci ekam dassanam okkamati tassa ekasmimyeva abhiniveso āsevanā ca pavattā, so ekamyeva dassanam okkamati. Yassa pana dvīsu, tīsupi vā abhinivesanā pavattā, so dve tīni okkamati. Etena yā pubbe ubhayapaṭibāhanatāmukhena vuttā atthasiddhā sabbadiṭṭhikatā, sā pubbabhāgiyā. Yā pana micchattaniyāṃmokkanti bhūtā, sā yathāsakam paccayasamudāgamasiddhito bhinnārammaṇānam viya visesādhigamānam aññamaññam ekajjham anuppattiyā asaṃkiṇṇā evāti dasseti. Ekasmim okkantepītiādinā tissannampi diṭṭhīnam samānabalataṃ samānaphalatañca dasseti, tasmā tissopi cetā ekassa uppannā aññamaññam abbokiṇṇā eva, ekāya vipāke dinne itarā anubalappadāyikā honti. Vaṭṭakhāṇu nāmāti idaṃ vacanam neyyattham, na nītatthanti taṃ vivarivā dassetum kiṃ panesātiādi vuttam, akusalam nāmetam abalam dubbalam, na kusalam viya mahābalanti āha - “ekasmimyeva attabhāve niyato”ti. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāṃmopi accantiko siyā. Yadi evam vaṭṭakhāṇukajotanā kathanti āha “āsevanavasena panā”tiādi, tasmā yathā “sakiṃ nimuggo nimuggova hotī”ti vuttam, evam vaṭṭakhāṇukajotanā. Yādise hi paccaye paṭicca ayam taṃtaṃdassanam okkanto puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkhīpanamassa na hotīti na vattabbam. Tena vuttam “yebhuyyena”ti.

Tasmāti yasmā evam saṃsārakhāṇubhāvassapi paccayo akalyāṇajano, tasmā. Bhūtikāmoti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānam vasena attano guṇehi vaḍḍhikāmo. Yam panettha keci vadanti “yathā cirakālabhāvanāya paripākūpagamaladdhabalattā upanissayakusalā akusale sabbaso samucchindanti, evam akusaladhammā tatopi cirakālabhāvanāsambhavato laddhabalā hutvā kadāci kusadhammepi samucchindanti. Evañca katvā daḷhamicchābhinivesassa micchādiṭṭhikassa vaṭṭakhāṇukabhāvajotanāpi samatthitā hotī”ti yathā taṃ

“vassabhaññānaṃ diṭṭhī”ti, taṃ na, micchattaniyatadhammānaṃ cirakālabhāvanāmattena na paṭipakkhassa pajahanasamatthatā, atha kho dhammatāsiddhena paccayavisesāhitasāmatthiyena attano pahāyakasabhāvena pahāyakabhāvo bhāvanākusalānaṃyeva vutto, akusalānaṃyeva ca pahātabbabhāvo “dassanena pahātabbā”tiādinā nayena, akusalānaṃyeva dubbalabhāvo “abalānaṃ balīyanti”tiādinā. Vaṭṭakhāṇukacodanāya yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttamevāti tiṭṭhatesā bālajanavikatthanā.

103. Jhānacittamayāti rūpāvacarajjhānacittena nibbattā. Tathā hi tesaṃ visesena jhānamanasā nibbattattā “manomayā”ti vuttā, avisesena pana abhisāṅkhāramanasā sabbepi sattā manomayā eva. Saññāmayāti etthāpi eseva nayo. Tenāha “arūpajjhānasaññāyā”ti. Ayanti rūpitābhāvapaṭipajjanakapuggalo. Appaṭiladdhajjhānoti anadhigatarūpajjhāno. Tassapīti takkinopi. Rūpajjhāne kaṅkhā natthi anussavavasena laddhavinicchayattā.

104. Sārāgāyāti sarāgabhāvāya. Santiketi samīpe, na thāmagatā diṭṭhinātidūrattā sarāgā, na sampayuttattā. Sā hi na thāmagatā vaṭṭapariyāpannesu dhammesu rajjatīti viññāyatīti āha - “rāgavasena vaṭṭe rajjanassā”ti. Sabbepi saṃyojanā taṇhāvaseneva sambhavantīti āha - “taṇhāvasena saṃyojanatthāyā”ti. Āruppe panassa kaṅkhā natthīti anussavavasena laddhanicchayaṃ sandhāya vuttaṃ. Kāmaṃ duggatidukkhānaṃ ekantasamvattanena natthikadiṭṭhiādīnaṃ apaṇṇakatā pākaṭā eva, nipariyāyena pana anavajjassa atthassa ekantasādhakaṃ apaṇṇakanti katvā codanā, sāvajjassapi atthassa sādhane ekaṃsīkabhāvaṃ gahetvā parihāro. Tenāha “gahaṇavasenā”tiādi. Tena ruḷhīvasena “natthi dinna”ntiādīni apaṇṇakaṅgāni jātānīti dasseti.

105. Heṭṭhā tayo puggalāva hontīti attantapo parantapoti imasmiṃ catukke heṭṭhā tayo puggalā honti. Yathāvuttā pañcapi puggalā duppaṭipannāva, tato atthikavādādayo pañcapuggalā sammāpaṭipannatāya imasmiṃ catukke eko catutthapuggalova hoti. Etamatthaṃ dassetunti idha heṭṭhā vuttapuggalapañcakadvayaṃ imasmiṃ catukke eva saṅgahaṃ gacchatīti vibhāgena duppaṭipattisuppaṭipattiyo dassetuṃ bhagavā imaṃ desanaṃ ārabhīti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Apaṇṇakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca gahapativaggavaṇṇanā.



ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries. 2. Subcommentary on the Middle Fifty Discourses. 1. The Chapter on Householders Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org